

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse Synode | jaargang 7, nr. 4 | december 2007

Halvering Lutherse synode
Afscheid Klaas Zwanepol
Opnieuw: homoseksualiteit

elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen, die ingeschreven staan in het register van evangelisch-lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland. Overname van artikelen is toegestaan, mits vermeld wordt uit welk nummer van elkkwartaal deze afkomstig zijn.

Redactie

C. Aartsen-Kraaypoel,
A.T.P. Bouwman (hoofdred.),
D. Böhlen (voorz.), A. Eventhuis
T. J. Everaarts-Bilyam (secr.),
E. de Fouw, D. Leker,
M. M. B. van der Meij-Steinstra.

Redactieadres

Mw. Praxedis Bouwman
Ruitenborghstraat 37
7721 BB Dalfsen
e-mail:
praxedisbouwman@praxedisproducties.nl

Opzeggend nummer

Inleveren bij de redactie voor
13 februari 2008.

Adreswijzigingen

Wij verzoeken u voor adreswijziging en aan- of afmelding altijd gebruik te maken van het adres op de adresdrager of envelop waarin u Elkkwartaal ontvangt.

Website

Dit nummer en vorige nummers Elkkwartaal zijn te raadplegen op www.pkn.nl. Klik vanaf de homepage linksboven op Tijdschriften en daarna op Elkkwartaal. Download daar de aflevering die u zien wilt.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsenwerving Protestantse Kerk in Nederland.

Grafische verzorging

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf
Barneveld.

Afschaffing: voores

© LWFI/Aleida Quintero Valdés
Mevrouw Aleida Quintero Valdés, zelf binnenlands vluchteling in Colombia, gebruikte gedroogde bloemen om de voorstelling op de kerskaart van de LWF van dit jaar te maken. Naar schatting 3,8 miljoen Colombianen zijn in rijk land op drift geraakt door de toenemende plaatsmisterreuz. De Evangelisch Lutherse Kerk van Colombia (ELCO) en het Department for World Service van de LWF werken samen om interne vluchtelingenstromen tegen te gaan en ontheemden te begeleiden en te beschermen. Het 'Escuela Taller y Casa de Capacitación Caracolí' in Ciudad Belívar, vlakbij de hoofdstad Bogotá, is één van de vele projecten. Ontheemde jongeren en vrouwen vinden hier opnieuw grip op hun leven door activiteiten zoals kunstnijverheid.

Het is alweer bijna Kerst! Vandaag, nu ik dit voorwoord schrijf, is het de eerste Advent.

Een grijze regenachtige dag. Vanmorgen werd in 'mijn' gemeente Zwolle de adventtijd ingezet met het thema 'sporen van licht'. Toen ik thuiskomend de gisteren van zolder gehaalde grote adventskrans ontstak, die ene kaars, liet ik daar mijn gedachten over gaan.

De gelachten cirkelden om iets dat mij met enige regelmaat bezig houdt, de positie van de lutherse traditie in het geheel van de Protestantse Kerk. Of liever gezegd: de Protestantse Kerk en haar twee confessies, de gereformeerde en de lutherse. In de kerkorde liggen ze naast elkaar verankerd als basis van de kerk, in het gevoel van

veel mensen die ik spreek (onvermijdelijk het merendeel luthers) is gelijkwaardigheid niet het geval.

Kijkend naar die ene kaars, wetend dat er nog meer zullen volgen, sta ik versteld van de kracht van een zo'n vlammetje. Gelijkmatic, onmiddellijk herkenbaar, symbool voor zoveel meer dan het vlammetje. Eigenheid, sterk, brandend te midden van de grote hoeveelheid kaarsen met kerst. Voor mij staat het voor wat tradities, luthers, gereformeed, katholiek, noem maar op te bieden hebben. Laat maar zien, die sporen van licht, ieder vanuit de eigen kracht. In de hoop dat de ander ook welkom is. Namens de redactie wens ik u een zalig kerstfeest en een goed 2008.

Praxedis Bouwman

Bij dit nummer van Elkkwartaal treft u een envelop aan over de Actie 1+. Jaarlijks vraagt de Lutherse Synode uw steun voor het werk van ontwikkelingssamenwerking. Doe mee en geef gul voor de Actie 1+.

Inhoud

Mediatie: een vrolijke ruil.....	3
Nieuwe structuur synode	4
Klaas Zwanepol met emeritaat: 'Het lef om luthers te zijn'.....	5
Europese integratie is ook zaak van kerken.....	8
25 ^{ste} gezamenlijke zeemansdienst in Rotterdam.....	9
Kerstboodschap LWF.....	10
Symposium 'Wij zijn ook katholiek'.....	11
Tweede ontmoeting met gereformeede bonders.....	12
Promotie van Uwe Hummel en Tuhoni Telaumbanua.....	14
Dick Troost veertig jaar cantor-organist in Ede.....	16
Lutherse Schaakdag 2008.....	17
Gebrandschilderde ramen in Documentatieblad.....	17
Terug op de gesprekstafel: homoseksualiteit.....	18
Elk-wartaal.....	20
Oproep: Wie herkent dit gelegenheidsglas.....	21
Berichten en Agenda.....	22
Studiedag vrouwenbond: 'Heeft God ook de lach geschapen?'.....	22
Fonds voor studie in het belang van de lutherse traditie.....	23
Krskrskort.....	24
Boek over Hersteld Evangelisch-Luthers te Amsterdam.....	26
Kwartjes: websites over geloof.....	28
16+ weekend.....	28
LWF en WARC steunen integratie confessies.....	29
Boek: Martin Luther, zijn leven, zijn werk.....	30

Meditatie bij 2 Korintiërs 8 : 9

Een vrolijke ruil

Ten slotte kent u de liefde die onze Heer Jezus Christus heeft gegeven: hij was rijk, maar is omwille van u arm geworden opdat u door zijn armoede rijk zou worden.

Wat een prachtig kerstbeeld. Bijna romantisch. Rijk en arm en arm en rijk. Kijk eens om je heen – armoede en welvaart. Waar gaat het goed met mensen, waar gaat het niet goed? Waar leven mensen in armoede en waar leven mensen in rijkdom? Wat betekent dat voor mensen? En hoe komen de verschillende ervaringen samen – bijvoorbeeld ook in de gemeente? In de dienst of ook in de kerk als geheel? Hoe kan de gemeente omgaan met de armen en rijken en hoe ontmoeten deze elkaar in de kerk? Kunnen zij elkaar wel ontmoeten?

De sociale regelgeving verandert voortdurend. Het gaat steeds meer om motiveren dan om ondersteunen. Alleen wanneer je zelf verandering in je situatie wilt brengen word je daarin gestimuleerd. Minder wanneer er geen verandering meer te verwachten valt. Ook wordt naar iedere persoon als individu gekeken – je bent zelf voor je eigen welvaart verantwoordelijk. Solidariteit lijkt geen modern woord meer.

De kersttijd is juist een tijd van collecten, van gaven, van goede doelen.

Maar hierin ligt ook een probleem. Er leven niet alleen positieve gevoelens bij geven en nemen. Geven wordt vaak als verplichting beleefd. En mensen zijn bang, dat de goede doelen, waarvoor zij willen geven, misschien helemaal niet zulke goede doelen zijn. En bij de ontvangers ontstaat afhankelijkheid. Mensen worden passief. Zij worden gezien als object – naast het handelende subject van de gever. Omgaan met rijkdom – en dat is toch de situatie van de meesten van ons – is omgang met goederen of omgang met geld. Maar dat is uiteindelijk niets anders dan omgaan met gerechtigheid. Hoe ik met geld omga zegt iets over hoe ik met gerechtigheid omga. Geld dat ik bezit houdt ongerechtigheid in stand. Geld dat ik uitgeef verergert of verbetert de situatie.

En uiteindelijk zou het er dan om moeten gaan, wederkerigheid te herstellen. Wederkerigheid in de omgang met elkaar. Gelijkaardigheid in de relatie tussen mensen.

Al eeuwenlang staan wij voor de vraag hoe je dat kunt organiseren. Altijd wanneer het boven het niveau van familiehanden uitstijgt lijkt het moeilijk te worden. Bij Paulus gaat het niet om 'collecte', maar hij gebruikt hier in dit stuk andere woorden, namelijk: 'genade', 'zegen', 'gemeenschap' en 'dienst aan de mensen'. Zijn woorden

wijzen onze gelachten een bepaalde kant op. Ook theologisch: De rijke, die arm wordt is niet de mens Jezus, zoals wij hem tegenkomen in de vele ontmoetingen in het Nieuwe Testament. De rijke, die arm wordt is Jezus aan het kruis. Want wanneer de mens zijn leven als geschenk ziet, dan zal hij zich aan dat delen niet onttrekken – het is immers in overvloed ontvangen. Vrijwillig geven is vanuit die houding vanzelfsprekend.

Geld is daar ook een voorbeeld van. Wie geld heeft draagt ook verantwoordelijkheid. Geld is middel – geen doel. En omdat het alleen maar middel is zijn wij ook slechts beheerder van de rijkdom – en niet eigenaar. Een relatie van wederkerigheid is een relatie van nemen en geven.

Arm en rijk als begrippen kunnen veranderen. In het Oude Testament is rijkdom de zegen van God. En dat kun je aan de mensen ook zien. Wie arm is wordt daarentegen in zijn of haar existentie bedreigd. Heldere beelden.

Tegenwoordig ligt dat veel ingewikkelder. Er zitten veel meer dimensies in armoede en in rijkdom.

Kijk alleen maar naar de globale verdeling van rijkdom en armoede. Daar kun je als enkeling nauwelijks iets aan doen. Als je dan denkt aan de vrolijke ruil – dan gaat het in mijn doen om een teken. Om een teken in mijn overtuiging, dat ik alles heb ontvangen. Om een teken dat ik daarvan iets wil doorgeven.

Gezegende kerstdagen!

Detlef Bohken

Lutherse synode wordt gehalveerd

De evangelisch-lutherse synode wordt over anderhalf jaar gehalveerd van 36 leden naar 18. De vermindering van het aantal leden betekent dat ook de synodale commissie, het dagelijks bestuur, kleiner zal worden. De verandering houdt direct verband met een herbezinning op het werk en de organisatie daarvan van de synode.

Het is niet voor het eerst dat over verkleining van de synode werd gesproken. Al voor de vereniging in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) is verkennd gesproken over de structuur van de synode met het oog op de andere functie die de lutherse synode zou krijgen. Kerkordelijk gezien was het dit jaar noodzakelijk om, als de structuur moest veranderen, de knoop door te hakken. Met de nipte meerderheid van 15 stemmen voor en 14 tegen kunnen nu de procedures in gang worden gezet om vanaf de verkiezingen over anderhalf jaar een synode nieuwe stijl te hebben. Voor de fusie in 2004 was de synode het bestuur van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. Na de fusie bleef de lutherse synode bestaan, naast de generale synode van de Protestantse Kerk. Lutheranen wilden een eigen synode handhaven om zo op zijn minst een orgaan te houden om de lutherse traditie, als minderheid, in het geheel van de PKN binnen te brengen.

Slag en stoot

De krappe meerderheid voor de halvering doet al vermoeden dat er behoorlijk wat tegenwind was. Voor-

naamste argumenten: 'Dat de synode kleiner moet, dat is wel duidelijk, maar een visie op de nieuwe werkwijze ontbreekt.' En: 'We hebben een beleidsplan en we slagen er niet in om dat adequaat uit te voeren, kunnen we dan wel met minder mensen toe?'. De uiteindelijke stemming over de halvering gebeurde naar aanleiding van een voorstel over een eventuele nieuwe structuur van de synode waaraan een commissie sinds de voorjaarssynode had gewerkt. Een van de bezwaren tegen dat stuk was dat juist niet werd gerept over aantal leden van de synode. In dat voorstel ging het vooral over een herbezinning over hoe de lutherse traditie in de Protestantse Kerk in te brengen.

Speelruimte

Onder enerzijds gemor en anderzijds instemming werd het besluit tot halvering genomen. Het ontlokte de eerste secretaris de strenge constatering dat de besluitvorming volgens de regels was gegaan en dat, ondanks de krappe meerderheid, dit besluit een besluit is. In de beraadslagingen was al geopperd om de komende anderhalf jaar intensief te gebruiken om te experimenteren met een nieuwe werkwijze. Om alvast een

inzicht te geven in de toekomst: het woord netwerkorganisatie valt herhaaldelijk. Zowel van de zijde van de synodale commissie als van synodale leden. Een structuurcommissie die daags na de synode is samengesteld, zal met verdergaande plannen komen. In de voorjaarszitting van 2008 volgt een inhoudelijke synodale brede discussie.

Praxedis Bouwman

Klaas Zwanepol gaat met emeritaat:

'Het lef om luthers te zijn'

Het is even lastig voor professor Klaas Zwanepol (1947) om te antwoorden op de vraag hoe hij de annalen in wil gaan als hoogleraar Lutherana. Na enig nadenken:

'Als iemand die de bezinning op wat de lutherse traditie is en waar zij voor staat heeft gestimuleerd en de uitdaging had om het lutherse in een oecumenische context te plaatsen.' De opzet van het huidige onderwijs in de lutherana, het onderzoek naar het Nederlandse lutheranisme en de lutherse confessie noemt Zwanepol daarna. En: 'We hebben nog zoveel liggen uit onze geschiedenis dat erop wacht om ontsloten te worden. Jammer dat we daar pas aan zijn toegekomen op het moment dat de Evangelisch-Lutherse Kerk van het Koninkrijk der Nederlanden ten einde is.'

Luther valt niet samen met de lutherse traditie', zegt Zwanepol. 'Veel elementen van de lutherse traditie in Nederland liggen vanzelfsprekend in Luther, maar de traditie is een eigen weg ingeslagen. Soms een weg die beter is dan wat Luther bedacht had.' Voormalig hoogleraar Jan Bakker aan de Theologische Universiteit van Kampen bracht hem in het begin de fascinatie voor Luther bij. Vooral door deel te nemen aan de Leuener gesprekken - samen met zijn promotor Gerrit Hartvelt - leerde Zwanepol de lutherse traditie beter kennen. 'Ik heb de gereformeerde en de lutherse traditie in mijn eigen ziel. In de loop der jaren heb ik ze leren 'samendenken'. Je hoeft als gereformeerde niet met een karikatuur van lutheranen aan te

komen, andersom ook niet. Je maakt mij op dat punt niet zoveel wijs. Dat scheelt wel hoor.'

Luthers en gereformeerd

Voorafgaand aan het gesprek over het vervroegde pensioen van Klaas Zwanepol gaat het even over het feit dat het in het gesprek wel móét gaan over zijn gereformeerde achtergrond. Zwanepol was in 1996 de eerste hoogleraar lutherana die uit niet-lutherse huize aan het Evangelisch-Luthers Seminarium werd benoemd. Soms is hem dat nagedragen door mensen uit calvinistische kringen die het lastig vonden dat een van hen het nu voor de lutherse traditie opnam. De reactie bij lutheranen was anders: 'Ik ben hier doorgaans buitengewoon hartelijk ontvangen. Dat heb ik als

een groot vertrouwen in mij ervaren, dat heeft me goed gedaan. Alleen die lutheranen die luthers gelijk stellen met anti-gereformeerd, vertrouwden het maar amper dat een gereformeerde deze lutherse leerstoel bezette.'

Het hoogleraarschap was nooit zijn directe ambitie, maar hij solliciteerde wel, bevolgen van Luther en gefascineerd in de lutherse traditie als hij was. 'Als ik hoofddocent of zo had kunnen worden, had ik het ook gedaan. Het ging mij om de mogelijkheid tot verdere studie. Dat neemt niet weg dat het een eer was om deze post te vervullen.'

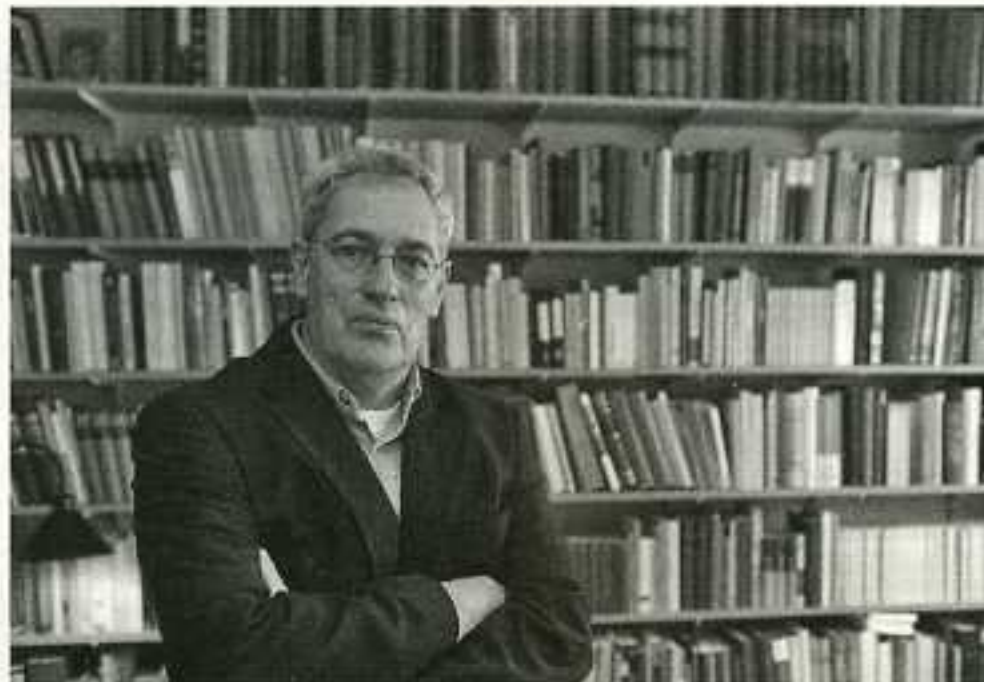
Als vanzelfsprekend werd hij luthers, want je moet in zo'n positie onder het gezag van de synode staan.

Het was met liefde en met een kanttekening, nu, elf jaar later: 'Als de lutherse liturgie in Nederland geen psalmen had gekend, had ik er moeite mee gehad.' Psalmen? 'Ook in de berijming vormen ze een taalveld waarin religieuze snaren bij mij worden geraakt. Psalmen gaan een leven lang mee, vroeger kauwde ik op woorden die ik niet kende, later kwamen die woorden terug in een begrepen betekenis.'

Als docent symboliek, maar ook als bestuurslid van de Leuener Gesprekken heeft Zwanepol zich erg ingespannen om zich eigen te maken waar de lutherse traditie voor staat.

'Intellectueel begrijpen en je echt iets eigen maken zijn verschillende dingen'. Door het contact met zoveel verschillende tradities bij elkaar heeft hij veel geleerd en dat gaat nog steeds door. Precies aangeven op welk moment hij het gevoel had dat het 'eigen' werd, kan Zwanepol niet. 'Dat soort gevoelens komt pas op wanneer je me tot een bepaalde taak roept. Het is als bij studenten die mij vragen of ze het dominee-zijn wel aankunnen. Ik zeg dan dat ze dat wel weten als ze ervoor staan.'

'In de Leuener Leergesprekken ben ik erachter gekomen welke emoties er schuilgaan onder wat in de verschillende tradities wordt 'geleerd'. Ik was één van de weinigen in gereformeerde kring die wat in de twee rijkenleer zag: omdat het rijk van God anders is, kun je open in de wereld staan. Ook de nadruk op de rechtvaardiging van de goddeloze levert een mooie combinatie op: onverzettelijk in de kern, met daaromheen heel veel ruimte. God doet anders met ons dan wij mensen kunnen doen en daarvan leven wij. Voor ons komt het erop aan om de wereld zo menselijk mogelijk te maken. Die lutherse benadering betekende voor mij als gereformeerde jongen een bevrijding. Het houdt immers in dat je de wereld niet hoeft te veroveren of te verchristelijken, maar eenvoudig 'wereld' kunt laten zijn.'

Prof. dr. Klaas Zwanepol...

Open kerkmodel

Luther heeft veel vragen ten aanzien van de kerkorganisatie laten liggen. 'Logisch', aldus Zwanepol. 'Luther wilde nooit een eigen kerk oprichten, hij wilde binnen de rooms-katholieke kerk blijven en liet dus de organisatie van de kerk over aan de vorsten. Dat is een zwakte, maar dat heeft ook iets goeds: de gedachte dat je niet per se met de bijbel in de hand de kerkelijke organisatie vorm hoeft te geven, maar dat flexibel – al naar gelang wat nodig is – kunt invullen. Dat is een voordeel als je ziet voor welke ongekende uitdagingen de kerk vandaag de dag staat.' Zwanepol ziet in de discussie over het ambt de nadelen van een gesloten

kerkmodel, alsof het allemaal vanuit de traditie vast ligt. Als voormalig adviseur van de synode van Gereformeerde Kerken zag hij hoe serieus men kwesties tussen kerkenraden en dominees probeerde op te lossen, maar ook hoe scheef het kan gaan als dat binnen bepaalde organisatorische verbanden moet gebeuren. 'Waarom zijn we zo huiverig voor het bischopsambt? Ik vind dat we het er op z'n minst over moeten hebben. Als kerk moeten we mensen hebben die het charisma en het gezag hebben om te zeggen: 'dominee, ga maar een tijdje ergens anders werken, dat is beter voor jou en voor de gemeente.' PKN-breed zouden we over een dergelijke positie moeten durven praten

en lutheranen kunnen dat gesprek openbreken'

Onzekere lutheranen

Gevraagd naar de toestand van Nederlandse lutheranen bij zijn aantreden als hoogleraar is Zwanepol kort en krachtig: 'Onzeker. Ik voelde me daardoor uitgedaagd om uit te zoeken waarom.' Het Calimero-effect noemt hij als eerste reden. Om als minderheid te worden gehoord moet je soms hard roepen. Daarnaast hadden de lutheranen geen duidelijke identiteit. Men zag zich als een groep die voor het homohuwelijk is en een warm thuis biedt aan wie daar kerkelijk onderdak zoekt. Een groep die zich als 'vrij' en vooral niet zwaar en somber beschouwt. 'Daar is op zich niets mis mee, maar als je dan vroeg wat nou echt specifiek luthers is, dan stond men toch vaak met de mond vol tanden. Ik heb dus geprobeerd ingrediënten voor een lutherse identiteit aan te dragen en voelde (h)erkenning als je iets kon aanreiken'. Zwanepol is intussen ingenomen met de plek die lutheranen in de Protestantse Kerk in Nederland hebben bewerkstelligd. Probleem is de invulling van posities met menskracht. Hoe kom je aan dragers van de lutherse traditie? Achteraf gezien vindt hij het jammer dat hijzelf en generaties voor hem te

Loopbaan Klaas Zwanepol

1967	Eindexamen HBS-A, Johannes Calvijn Lyceum te Kampen.
1975	Doctoraal examen theologie (dogmatiek en theologie- en dogmengeschiedenis) Theologische Hogeschool Kampen.
1975-1990	Universitair docent theologie- en dogmengeschiedenis/ symboliek aan de Theologische Universiteit Kampen.
1990	Promotie aan de Theologische Universiteit: <i>Onderscheiden. Een studie naar achtergrond, motief en methode van de theologie van Gerhard Ebeling.</i>
1990	Hoogleraar Lutherana Evangelisch-Luthers Seminarium, Amsterdam en Utrecht.
2007	Hoogleraar Lutherana aan de Protestantse Theologische Universiteit/Utrecht 1996-2007.

weinig hebben aangekoerst op het werven van medestanders voor het lutherse onder de partners in het fusieproces. 'We hadden veel eerder in de lutherse traditie geïnteresseerden aan moeten trekken en aan ons moeten binden. Het gaat per slot van rekening niet om de voortzetting van de lutherse kerk, maar om inbreng van de lutherse traditie'

Terugblik

Terugkijken op elf jaar hooglerschap levert goede en minder goede herinneringen op. Mooi was het opzetten van nieuwe eigen onderwijsprogramma's en het samenwerken in programma's met de partners. College geven in Amsterdam met het trambelletje op de achtergrond had ook echt iets. En alle contacten met zoveel enthousiaste mensen, dat werkt ook inspirerend. 'Jammer is dat zoveel tijd naar organisatorische zaken is gegaan. Dat heeft het onderzoek niet altijd goed gedaan. Zo is het project rond de geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme pas laat op gang gekomen. Onderzoek had ik me in het hooglerschap anders voorgesteld, als docent had ik er eigenlijk meer tijd voor.'

De afgelopen jaren waren niet rustig voor het Evangelisch-Luthers Seminarium. Het is van het ene in het andere fusieplan gerold. Fysieke plaatsen veranderen, tot het uiteindelijk opgaan van het ELS in de Protestantse Theologische Universiteit. Dat had iets onvermijdelijks, al blijft het voor Zwane-pool spijtig dat er geen opleiding van de Protestantse Kerk meer is in Amsterdam. Ook over de toekomst van de leerstoel die hij achter laat, is hij niet genust. 'Dit soort spanningsvelden blijft. Misschien had ik op bepaalde momenten een andere koers moeten forceren, maar ik had daar niet altijd de kracht of de mogelijkheid voor en dan lopen de dingen soms anders dan je eigenlijk had gewild.'

Toekomstplannen

De voornaamste reden voor Zwane-pool om te stoppen met het actieve hooglerschap zit niet in de inhoud maar in gezondheid. Na jaren van hard en veel werken kreeg hij eind 2004 een hartinfarct. 'Het gaat redelijk goed met mij, maar als ik nu agenda's van toen bekijk kan ik me

niet meer voorstellen hoe ik dat allemaal deed. Ik kan er ook niet meer naar terug en moet ook niet in de valkuil vallen om ernaar terug te willen. Daar ben ik tijdens m'n ziekteverlof wel achter gekomen. Bovendien wil ik meer aan mezelf toekomen: lezen zonder productiedwang, een bootje of een huisje buiten, reizen, en nog meer.'

Met de mogelijkheid om betrokken te blijven bij twee grote projecten, de geschiedenis van de lutheranen in de lage landen en de heruitgave van de belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland hoeft Klaas Zwane-pool zeker niet te nixen, maar de vrijheid staat voorop. 'We gaan straks naar Afrika voor een vakantie, maar ook om een paar colleges te geven in Zambia. Daar zit een oud-student die me heeft gevraagd iets over de theologie van de reformatie te vertellen. Daar gebruik ik onder andere het materiaal voor uit de collegeserie die ik - samen met professor Bob Kolb uit St. Louis - in 2006 in Utrecht over Luthers Kleine Catechismus heb gegeven. Het blijft spannend om uit te vinden hoe reformatische theologie in de Zambiaanse context ligt.'

Zijn afscheidscollege, 21 december om 15.00 uur in het Academiegebouw te Utrecht, gaat ook over Luthers Kleine Catechismus, over de wijze waarop men er in Nederland mee is omgegaan, maar ook over de aantrekkingskracht die van die catechismus uitgaat.

De bijna emeritushoogleraar laat het gesprek even stil vallen, kijkt dan op en glundert: 'Het gaat op 21 december ook over het lef om luthers te zijn...'

Prædix Bouwman

De Konkordie van Leuvenberg is in 1973 vastgesteld als een overeenstemming van met name lutherse en gereformeerde kerken in Europa. Tientallen Europese kerken hebben deze Konkordie onderschreven, waaronder in Nederland de drie Samen op Weg-kerken en de Remonstrantse Broederschap. Aan de totstandkoming van de Leuvenberger is een reeks leergesprekken voorafgegaan. In deze gesprekken is men het eens geworden over wat men noemt 'het gemeenschappelijk verstaan van het Evangelie'. Op grond daarvan wordt het mogelijk gesicht te komen tot kerkgemeenschap van lutheranen en gereformeerden.

Belangrijkste publicaties

- *Luthers in Amerika*, Den Haag 2006.
- 'Realpräsenz im frühen niederländischen Luthertum', in: *Lutherjahrbuch. Organ der internationalen Lutherforschung* 72 (2005), 87-118.
- *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland*, Heerenveen/Zoetermeer 2004.
- 'Justification as the Center. A Dutch Lutheran View on the Problems of the Doctrine of Justification', in: *LOGIA. A Journal of Lutheran Theology*, Vol. XIII/4 (2004), 9-19.
- *De Evangelisch-Lutherse Kerk*, Kampen 2002.
- *Een menselijke God. De betekenis van Christus voor Luther*, Zoetermeer 2001.
- *Een boek om in te wonen. Luther en het lutheranisme over de bijbel*, Woerden 1999.
- *Rechtvaardiging alleen? Een kernvraag aan de lutherse rechtvaardigingsleer in historisch en oecumenisch perspectief*, Woerden 1997.
- 'Lutheran-Reformed Unity in the Netherlands', in: *Lutheran Quarterly* Vol. IX/4 (1995), p. 419-451.
- *Unterscheiden. Eine Studie über den Hintergrund, das Motiv und die Methode der Theologie Gerhard Ebelings*, Bern etc. 1993.
- *De verborgen mens. Tussen antropologie en theologie*, Kampen 1992.

Verder voerde hij van 1992 t/m 2007 de eindredactie van *Luther-Bulletin. Tijdschrift voor interconfessioneel Lutheronderzoek*.

Europese integratie is ook zaak van kerken

De Europese integratie is in de handen van politici geworden tot een bijna uitsluitend politieke en economische zaak. De kerken in Europa kunnen helpen de menselijke kant van de integratie te benadrukken. Dat stelde Peter Pavlovic, medewerker van de commissie Kerk en Samenleving van de Conferentie van Europese Kerken (CEC) in Brussel tijdens een symposium in Den Haag.

Pavlovic was de hoofdspreker op het symposium over 'Kerk zijn in een nieuw Europa' dat eind oktober werd georganiseerd door de Evangelisch-Lutherse Gemeente Den Haag. Naast Pavlovic spraken ook dominee Dusan Tillinger, predikant van de Slowaaks sprekende Praagse gemeente van de kerk van de Augsburgse Confessie in Tsjechië en Christiaan Minderhoud, oud medewerker van de Lutherse Wereldfederatie en diaken in de Haagse Lutherse gemeente. Aanleiding voor deze kleine conferentie was het bezoek van een viertal leden van de Praagse partnergemeente, waar Pavlovic ook vandaan komt, aan de Haagse lutherse gemeente. De Slowaak beschouwt zichzelf als een exponent van de beweging die de Europese integratie daar wil brengen waar zij hoort: bij de Europeanen zelf. Christenen zijn volgens hem met hun internationaal georganiseerde gemeenschappen en hun eeuwenlange verbondenheid met Europa bij uitstek toegerust om het project Europa een menselijk gezicht te geven. Het zijn immers mensen die integreren, niet de structuren.

Derde pijler

Pavlovic constateerde dat ook steeds meer politici onderkennen dat 'Europa' om meer gaat dan economie en politiek. De nadruk op de cultuur als derde pijler onder de Europese integratie

wijst daarop. Hij pleitte voor een behoedzame samenwerking tussen de kerken en de politiek. Pavlovic raadde de kerken aan op plaatselijk niveau christenen uit heel Europa actief te leren kennen en met hen samen te werken. Bij al dat netwerken moeten kerkleden wel trouw blijven aan hun hoofdtaak: zichtbare en betrouwbare getuigen van het evangelie van Christus te zijn in de Europese samenleving en daarmee een bijdrage leveren aan de humaniteit. Dat de kerk door secularisering en kerkverlating misschien zwakker lijkt geworden dan vroeger, is volgens Pavlovic niet zo relevant. De kracht van de kerk lag nooit in grote aantallen, maar in haar getuigenis. Al zoekende moet zij de dialoog aangaan. Samenwerken met de politiek betekent gebruik maken van mogelijkheden om de dialoog op te starten en te faciliteren. Volgens Pavlovic ligt hier een grote kans. Christenen kunnen op alle niveaus en in alle samenlevingen mensen met elkaar in contact brengen. In dat proces van de ontmoeting zullen zijn niet alleen de Europese

integratie een dienst bewijzen, maar ook zichzelf en hun gemeenschappen verrijken.

Van gemeente tot gemeente

De betekenis van Pavlovic' verhaal werd geïllustreerd door de bijdragen van Tillinger en Minderhoud, die beide met concrete ideeën kwamen over hoe het partnerschap tussen de Praagse en Haagse Lutheranen vorm te geven. Tillinger wies hierbij op de overeenkomsten tussen beide gemeenten: kleine christelijke gemeenschappen met een regionale functie, temidden van een gesecculariseerde staats-samenleving, die meer en meer door consumptie wordt beheerst. Tegelijkertijd signaleerde Tillinger dat in beide samenlevingen de mensen niet ongelovig zijn, maar veelal niet weten hoe te zoeken naar zin. En daar ligt een kans voor de Europese kerken. Het is als met het altaar voor de onbekende God op de Areopagus. Net als Paulus moeten wij, zowel in Praag als Den Haag, zowel in Oost- als West-Europa via onze (lutherse) kerken mensen in contact brengen met een God vol genade. Minderhoud koos voor een zeer praktische benadering, ingegeven door zijn jarenlange financiële werk voor de LWF. In de samenwerking met Praag zag hij vooral kansen voor uitwisseling van creatieve oplossingen voor gezamenlijk gevoelde problemen, zoals dalende ledenaantallen en belemmeringen voor het gemeentelieven door geldgebrek. Minderhoud beschouwt de christelijke identiteit van Europa als iets, dat al heel lang op zijn retour is. Hij raadde ons aan, ons in te stellen op een leven in de marge. Als het moet, gereduceerd tot het formaat van de huiskerken uit de begintijd van de lutherse kerk in Nederland. Wat blijft, is de opdracht om vrolijk te blijven vieren en getuigen en ons nuttig te maken voor de samenleving.

Erwin de Four

Rotterdam: 25^e zeemansdienst ter gelegenheid van Hervormingsdag

In 1983 was het 500 jaar geleden dat Maarten Luther werd geboren. Alom werden herdenkingen gehouden en in Rotterdam ontstond het plan om samen met de lutherse 'zeemanskerken' ter stede een gezamenlijke dienst te houden. Deze eerste gezamenlijke herdenkingsdienst vond plaats op de zondag het dichtst bij 31 oktober, nu vijftienvintig jaar geleden.

Vóór die tijd waren er al sporadische contacten tussen de diverse Rotterdamse lutheranen maar dit was wel iets anders. In deze eerste gezamenlijke dienst in 1983 participeerden behalve de Deense, de Duitse, de Finse, de Noorse de Zweedse en de Nederlandse lutherse gemeenschap, ook de Chinese en Estse gemeente. De Chinese kerk was eigenlijk een zendingsgemeente die later vertween; de Estse gemeente was wel een heel kleine minderheidskerk, zij hebben zich na enige jaren teruggetrokken. Maar de overigen zijn nog volop aanwezig en op 28 oktober 2007 werd voor de 25^e keer samen Hervormingsdag gevierd.

Muziek

In aanwezigheid van de burgemeester van Rotterdam, de ambassadeurs van Finland, Noorwegen en Zweden (de andere waren verhinderd) en een afgevaardigde van de Lutherse Wereldfederatie [LWF] vierde een volle kerk met acht voorgangers, vier koren, twee orgels en twee organisten een prachtige feestelijke dienst met alle toeters en bellen die je kunt bedenken. De Andreaskerk heeft zelf een cantorij alsmede een kindercantorij maar ook de Deutsche Evangelische Gemeinde heeft een koor en de Scandinaviërs hebben tezamen een Nordic Choir in het leven geroepen. De kerk was versierd met prachtige bloemstukken, hoofdkleur rood op deze kerkelijke feestdag. Op het liturgisch centrum stond een bloemstuk

met een reddingsboei er in verwerkt. Het Heilig Avondmaal werd gevierd. Verder werd er een voor deze gelegenheid voor dubbelkoor en twee orgels gecomponeerd werk van Gerrit Baas uitgevoerd. Er was voor gezorgd dat bijna iedereen de te zingen liederen in z'n eigen taal kon meezingen. Zoals gebruikelijk werden de liturgieonderdelen in verschillende talen uitgevoerd, de Nederlandse tekst was afgedrukt in de liturgie. De preek werd in het Nederlands gehouden. Gefintegreerd in de preek waren teksten uit de Augsburgse Confessie die in de originele taal werden gelezen door één van de Duitse predikanten. Eén van de citaten luidde: 'Ook werd geleerd, dat de mensen zich tegenover God niet kunnen rechtvaardigen door hun eigen krachten, verdiensten of werken, maar dat ze door genade gerechtvaardigd worden vanwege Christus', en een ander citaat 'Want zonder geloof kan de mens (...) op geen enkele wijze werken. Zonder het geloof roept hij God niet te hulp, verwacht hij niets van God, draagt hij zijn kruis niet, maar zoekt hulp bij mensen en vertrouwt daarop. (...) En daarom zegt Christus: Zonder Mij kunnen jullie niets doen.'

Boekje

Zoals altijd was de slotzang lied 467 uit het liedboek waarbij elk couplet eindigt met: O wil verhoren onze beë voor hen die zijn in nood op zee! En dat in het Fins, Deens en Nederlands. Voor deze gelegenheid is een speciaal

boekje uitgegeven met alle gegevens van de verschillende lutherse gemeenten die Rotterdam telt. Het eerste exemplaar werd door burgemeester Opstelten uitgereikt aan de aanwezige ambassadeurs en uiteraard kregen de aanwezigen het boekje mee naar huis. In zijn toespraak benadrukte Opstelten de 'thuis'-functie die de zeemanskerken in de grote havenstad hebben, een stukje eigen cultuur, een aanspreekpunt in de eigen taal. Ook de afgevaardigde namens de Lutherse Wereldfederatie (LWF), Ilona Fritz, benadrukte de grote waarde van het werk van de Seamans mission.

Zoals elk jaar was het ook nu weer een bijzondere belevenis. Hopelijk wordt deze traditie nog vele jaren voortgezet. Na de prachtige feestelijke dienst was er gelegenheid voor gezellige ontmoeting met in eigen beheer door de kosten en anderen verzorgde hapjes en drankjes. De gecontracteerde catering liet het op het laatste moment afweten, maar dat hebben de feestgangers niet gemerkt.

Tjally Everaarts-Bilyam

De gezamenlijke koren tijdens de Zeemansdienst (foto: Otta Martens).

Kerstboodschap van Mark Hanson,
president van de Lutherse Wereld Federatie

'Christus komt daar waar de mensen vechten voor vrede en rechtvaardigheid

Dear sisters and brothers within
our Lutheran communion:

Holy Child within the manger,
long ago yet ever near,
Come as friend to every stranger,
come as hope for every fear.
As you lived to heal the broken,
greet the outcast, free the bound,
As you taught us love unspoken,
teach now where you are found.
'Holy Child Within the Manger'
by Marty Haugen.

© GIA Publications, Inc.)

*'Heilig Kind in de kribbe, lang gele-
den toch altijd dichtbij.'*

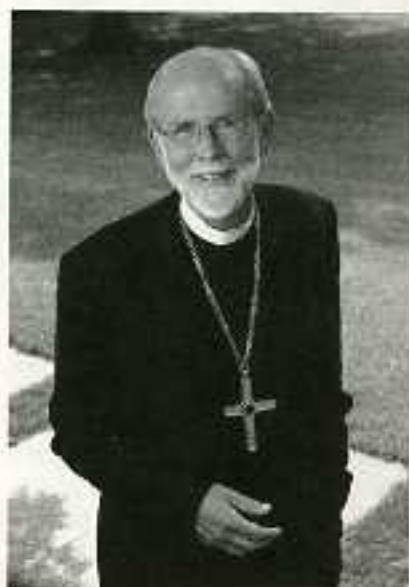
Het Heilige Kind, geboren uit Maria
in een kribbe, is een beeld dat zowel
vertrouwd als hartverwarmend is.

Maar Jezus kan niet worden beperkt
tot vervlogen tijden en plaatsen.

Jezus leeft in de wereld van vandaag,
Hij is voor ons, met ons, en door ons
aanwezig.

*'Kom als vriend tot elke vreemdeling,
kom als hoop voor elke angst.'*

Het Heilige Kind, geboren uit Maria
in een kribbe, is ook de gekruisigde,
de opgestane. De kribbe wordt over-
schaduwd door het kruis en verlicht
door de macht en de belofte van
Christus' opstanding. In dit Heilige
Kind is God voor altijd vervlochten
in het mysterie en de gebrokenheid
van ons mens-zijn, ons opnemend in

genade en barmhartigheid in het
wonder van Gods goddelijkheid.

*'Zoals u leefde om de gebrokenen te
genezen, de uitgestoten en te ver-
welkomen, de geknechten te bevrijden.'*

Het Heilige Kind, geboren uit Maria
in een kribbe, is het Goede Nieuws.
Omdat God aanwezig is in de wereld,
is er geen mens zo nederig, geen
plaats zo verlaten, geen vijand zo
veracht, geen conflict zo intens, geen
zonde zo pijnlijk, geen relatie zo ver-
staand dat God geen vergeving en
geloof, verzoening en opstanding,
rechtvaardigheid en genade, genezing
en hoop kan geven.

*'Zoals u ons onuitgesproken liefde
leeft geleerd, leer ons nu waar wij u
kunnen vinden.'*

Christus ontmoet ons daar waar men-
sen voor rechtvaardigheid, genade en
vrede vechten. Christus ontmoet ons
daar waar de schepping zucht en lijdt
onder het gewicht van onze con-
sumptieve manier van leven. Christus
ontmoet ons daar waar het Woord
wordt gelezen, het evangelie verkon-
digd, en de sacramenten gedeeld
worden.

Moge het wonder en de vreugde van
Christus' aanwezigheid je vullen met
hoop en in het geloof sterken.

In Gods genade.

Bisschop Mark S. Hanson

*Vrij uit het Engels vertaald, voor de
originele tekst:*

[www.lutheranworld.org/LWF_Docu-
ments/LWF_Christmas_2007.pdf](http://www.lutheranworld.org/LWF_Docu-
ments/LWF_Christmas_2007.pdf)

'Wij zijn ook katholiek'

Tijdens een goed bezocht symposium in het Utrechtse dienstencentrum werd op 31 oktober – hervormingsdag – het boek 'Wij zijn ook katholiek' gepresenteerd. De bundel, met als ondertitel 'over protestantse katholiciteit', benadert het feit dat de Protestantse Kerk in Nederland niet alleen een protestantse kerk is maar ook een katholieke kerk, verbonden met en als onderdeel van de ene, heilige, katholieke en apostolische kerk.

De twaalf auteurs willen in de gesecculariseerde westerse wereld van de 21e eeuw een protestantse getuigenis geven (protestant!) voor het katholiek gehalte van de Protestantse Kerk in Nederland. Waarom deze nadruk? Inleider Hans Kronenburg noemt als eerste het belang van de Protestantse Kerk zelf. Niet alleen om theologische redenen maar ook als tegengif tegen de moedeloosheid. In het besef dat we niet de eersten zijn die met vallen en opstaan, proberen kerk te zijn en dat velen ons daarin voor gingen. In het belang van de oecumene waarbinnen we onze plek hebben, moeten we er geen genoegen mee nemen als de belangrijkste oecumenische gesprekspartner – de rooms-katholieke kerk – ons slechts beschouwt als een 'kerkelijke gemeenschap'. Want op grond van onze belijdenis, kerkorde en liturgie verstaan we onszelf als van dezelfde catholica als die waarvan zij deel uit maakt: ook wij zijn katholiek. In relatie tot de cultuur waarin we leven, is een belijdende katholieke kerk zich bewust van globalisering enerzijds en

postmodernisme anderzijds. Die kerk weet zich geroepen om met christenen uit de hele wereld te werken aan een 'nieuwe katholiciteit', gekenmerkt door inclusiviteit en volheid van het geloof in kader van interculturele communicatie.

Het 'Wij zijn ook katholiek', klonk veelvuldig die middag. Die zin moet ons maar eens aan het denken zetten, aldus synode-scriba Bas Plaisier. Zowel in de zin van 'wij zijn OOK katholiek' – namelijk naast het protestantse, zijn we onopgeefbaar katholiek. – maar vooral in relatie tot de Rooms Katholieke Kerk – van: WIJ zijn OOK KATHOLIEK.

Voor wie?

Ton van Eijk, oud-voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland en nu waarnemend secretaris, laat dat alhangen van de klenoon. Zeg je 'wij zijn ook KATHOLIEK' dan is de hoedschap gericht aan mensen van de eigen kerk die zich behalve gereformeerd, hervormd of luthers ook katholiek moeten noemen. Maar als je zegt WIJ zijn OOK katholiek, dan richt je je tot een andere kerk waarvan je denkt dat die zich het predicaat 'katholiek' exclusief toeëigent. Als de volheid van de katholiciteit toch in geen enkele confessionele kerk gerealisceerd wordt, mag geen van haar de katholiciteit voor zichzelf claimen.

Hervormingsdag, aan de vooravond van Allerheiligen

De datum voor de presentatie is niet zomaar gekozen. Het is goed om juist deze dag herinnerd te worden aan het protestant zijn als deelaspect van het katholiek zijn (Plaisier). Hans Kronenburg wijst erop dat Luther zijn stellingen niet op 31 oktober aansloeg, maar op 1 november en citeert Luther: 'in het jaar 1517 begon ik op de dag van Allerheiligen voor het eerst tegen de paus en de aflaten te schrijven'. Dat Hervormingsdag en Allerheiligen in elkaar overlopen is niet alleen historisch, maar ook oecumenisch interessant. Want het ging Luther immers niet om de stichting van een nieuwe kerk, maar om de hervorming van de al 1500 jaar bestaande ecclesia catholica en hij wist zich daarin verbonden met de 'heiligen hem voorgedaan'. Dit is niet gelukt en de gevolgen hiervan dragen zowel Rome als Reformatie als schuld met zich mee.

Binnen de Protestantse Kerk zou nu een debat moeten ontstaan over de vraag wat het betekent dat haar beste theologen de hervorming altijd hebben verstaan als een moment in de traditie van de catholica. Aan dat debat kan het boek bijdragen.

Alma Evenhuis

¹ Protestantse kerken zijn niet echt kerk, omdat ze de wezenlijke eigenschappen van het kerk-zijn missen: de juiste leer en een juiste visie op de sacramenten, vooral de eucharistie. Aldus de Roomse Congregatie voor de Geloofsleer in het in juli dit jaar gepubliceerd document 'Antwoorden op vragen over bepaalde aspecten van de leer van de Kerk'.

'Wij zijn ook katholiek, over protestantse katholiciteit' verscheen bij Protestantse Pers te Heerenveen onder redactie van dr. Hans Kronenburg en dr. René de Reuver. Prijs: € 19,50.

De breedte van de kerk ontmoet elkaar voor de tweede keer

Gereformeerde bonders en lutheranen kunnen van elkaar leren als ze zich verdiepen in elkaars tradities. Dat bleek tijdens het bezoek dat een groep afgevaardigden van de hervormde classis Abblasterwaard onlangs bracht aan de Augustana-kerk in Amsterdam-West.

Een delegatie van de synodale commissie (moderamen) van de Evangelisch-Lutherse Synode in de Protestantse Kerk in Nederland en het breed moderamen van de hervormde classis Abblasterwaard ontmoetten elkaar voor het eerst in 2005 in Oud-Abblas en Nieuw-Lekkerland. Het doel was om elkaar beter te leren kennen. Deze bijeenkomst werd gekenmerkt door behoedzaamheid en zorg. De toestand van de Protestantse Kerk in Nederland lag immers nog vers in het geheugen. De gemeenten die zich verbonden voelden met de Gereformeerde Bond waren flink beschadigd. Kenmerkend is dat in deze kring veelal van scheuring in plaats van fusie gesproken werd. Op 29 september 2007 kwam een delegatie van de hervormde classis voor een tegenbezoek naar Amsterdam. Het doel was, net als twee jaar geleden, een hernieuwde kennismaking en een gezamenlijke verdieping in een aantal

teksten van Luther en Calvijn. Het was duidelijk te merken dat inmiddels twee jaar voorbij waren; met nieuwe delegatieleden en een minder gespannen atmosfeer. Nog steeds behoedzaam, en ook met de nodige humor en zelfbewustzijn werd de kennismaking voortgezet.

Amsterdam

Plaats van handeling was deze keer de lutherse Augustanakerk in Bos en Lommer, een wijk in Amsterdam-West. De aankomst is gelijk een ervaring: parkeren voor een fikse bedrag en veelkleurige wijkbewoners op straat. Temidden van de zaterdagse bedrijvigheid staat een kerkgebouw dat dit voorjaar haar vijftigjarige bestaan vierde en iets biedt van een oase in de hectiek van het leven van alledag. Professor Joop Boendermaker wees in zijn inleiding op de bijzondere plaats die Amsterdam vanouds heeft in luthers Nederland. Amsterdam is

lange tijd een toevlucht geweest voor verdreven lutheranen uit de zuidelijke Nederlanden. Vanwege de Oostzeehandel met de lutherse Scandinavische landen werd het bestaan van een lutherse gemeente oogluikend toegestaan. De Oude Lutherse Kerk aan het Spui, doordeweeks nu in gebruik als aula van de Universiteit van Amsterdam, werd als eerste lutherse kerk gebouwd aan het begin van de 17e eeuw. De kerk was zichtbaar, maar had geen toren. De gemeente diende de psalmen 'zachtkens' te zingen. De kansel staat centraal en de tafel ervoor, om aan te geven dat 'we het moeten hebben van de prediking'.

Augustana

Maria Plirmann introduceerde de gemeente, een zogeheten brandpunt van de Evangelisch-Lutherse gemeente Amsterdam, waar zij sinds 2001 als dominee staat. Samen met de Priëlgemeente, een wijkgemeente van de Protestantse Gemeente Amsterdam, vormen zij twee gemeenten onder één dak. Twee gemeenten met twee verschillende tradities en culturen, samengesteld uit mensen die (nog) in de wijk wonen en er gewoond hebben. De bevolking van dit deel van Amsterdam is in de afgelopen vijftig jaar sterk veranderd. Van de huidige populatie is tachtig procent allochtoon, voornamelijk Turken en Marokkanen.

Het interieur van de Augustanakerk, gebouwd in 1957, laat zien dat de liturgische ontwikkelingen zijn meegenomen. De preekstoel staat excentrisch; de avondmaalstafel in het midden. Het doopvont staat op de drempel vóór het liturgisch centrum. Deze indeling geeft de balans weer tussen het hoorbare woord (de prediking) en het zichtbare woord (de sacramenten

doop en heilig avondmaal). Opvallend is verder de glazen scheidingswand tussen de kerkzaal en de ontmoetingsruimte. Dominee Pel, de bouwpastor, zocht een combinatie van geestelijk en doordeweeks leven. Dit uit zich, nog steeds, in het vieren van de kerkelijk feesten en gezamenlijke maaltijden. Het komt in deze gemeente aan op de onderlinge ontmoeting. De secularisatie en de bijbehorende minderheidspositie als christen in de wijk maakt dat de kerkliden elkaar hard nodig hebben. Ontmoeting is dan ook een centraal thema in deze gemeente. Tegelijkertijd wil de Augustanage-meente van betekenis zijn voor de buurt. Ervaring leert dat godsdienstige gemeenschappen belangrijk zijn voor de cohesie van een wijk. De icoon van de verheerlijking op de berg (Matteus 17), het jubileumgeschenk, roept hij de gasten vragen op. Welke rol speelt de aanwezigheid van een icoon in het geestelijk leven van een gemeente, en van het individuele gemeentelid? Is iets dergelijks niet zo geworteld in een andere traditie dat gebruik geoorloofd is?

Preken lezen

's Middags verzamelden de aanwezigen zich rond preekteksten van Maarten Luther en Johannes Calvijn. Professor Joop Boendermaker had een aantal teksten uitgezocht over de rechtvaardiging en de rol van Abraham. Onafhankelijk van de traditie, hetzij luthers, hetzij gereformeerd/calvinistisch ervaren we zowel afstand als nabijheid bij het lezen van preken van beide reformatoren. Je kunt je blijven afvragen hoe zij de hijselse hoodschap destijds vertolkten, en hoe hun hoodschap van toen nu hij

ons aankomt. Boendermaker wierp de vraag op of we ook van Calvijn, net als van Luther, kunnen zeggen dat hij van iedereen is. Volgens een hervormd delegatielid wel. Hij ervoer Calvijn dichter bij onze leefsituatie, Luther staat met één been in de Middeleeuwen. Calvijn heeft letterlijk de ervaring van het vreemdeling-zijn. Wie samen spreekt over de rechtvaardiging door het geloof alleen, komt al snel te spreken over de dubbele predestinatieleer. De hervormde delegatie wijst er – terecht – op dat het hart van de leerregels van Dordrecht gevormd worden door de 'overmachtigheid van de liefde van God'. Luther en Calvijn deelden hun overgave aan God. 'We lezen gezamenlijk in de preekteksten de worsteling, troost en bemoediging. De preken brengen ons bij het Woord van God, daar gaat het om, dat is onze bron. Wie dat niet beseft, houdt zich bezig met protestants geleuter,' aldus dominee Van Weelden. Hij bekende: 'Wij houden heel veel van Luther, maar Calvijn is onze man.' Een geloofsgesprek gaat ook over het heilig avondmaal. De beleving is te typeren als een calvinistische behoedzaamheid en een lutherse vreugde. Twee kanten die elkaar overigens niet hoeven uit te sluiten.

Muziek

In een ontmoeting met lutheranen ontbreekt de muziek niet. Maria Pfirrmann hield een boeiend betoog over de vraag 'waarom lutheranen zingen', zonder overigens te ontkennen dat er elders niet gezongen wordt. Zingen is kenmerkend voor een lutherse eredienst, zingen is het antwoord van de gemeente op het evangelie. De cantor heeft dan ook een dienende functie,

zijn aanstelling een ambtelijk karakter. Hoewel Luther geen officiële dichter was, heeft hij zich op verschillende manieren ingezet voor de ontwikkeling van het kerklied. Alleen al in het Liedboek voor de Kerken vinden we onder andere psalmliederen, bijbel-liederen en catechismusliederen. Pfirrmann onderscheidde vijf aspecten van zingen. Zingen is sociaal-communicatief, met zingen wordt gemeenschap gesticht. Zingen is verkondigend en pastoraal: we zingen ons het heil te binnen. Zingen is ter ere van God in de hemel, het kosmologisch aspect. In de muziek ontmoeten we God, de mystiek. We stemmen in met de lofzang van alle heiligen. In ons zingen, op verhoogde toon, proeven we alvast iets van de goddelijke werkelijkheid. Op welke plaatsen zingt een mens samen? Wie alleen woont, doet dat in de kerk; in het voetbalstadion overigens ook. Wie zingt in de liturgie, zoekt in op het spirituele aspect van zingen en muziek.

Vesper

De ontmoeting werd in stijl afgesloten. De Augustanacantorij 'Cantate' ging voor in de orde van de vesper. Het was een voorbeeld van een niet-ambtelijke dienst, niet een korte evangelielezing, veel ruimte voor de gebeden en deels onberijmde muziek. De delegatieliden deden hier een heel andere ervaring op dan thuis. Met deze erkenning en de waardering van de muziek, kwam een einde aan deze inspirerende ontmoeting.

*Alida Groenewold
(eerder verschenen in Woord en Dienst
van 23 november 2007)*

'Kruis en adu': promotie Uwe Hummel en Tuhoni Telaumbanua

Uwe Hummel werd in 1991 vanuit de lutherse kerk in Pekela met zijn gezin uitgezonden naar Nias en de Batu-eilanden, waar hij in opdracht van de VEM (Vereinte Evangelische Mission) in Wuppertal als docent aan de Theologische Hogeschool Sundermann in Gunungsitoli zou gaan werken. Kort na aankomst in wat vanouds het zendingsveld van de Nederlandse lutherse kerk was, maakte hij kennis met collega-predikant en docent Tuhoni Telaumbanua.

Het was het begin van een vriendschap en samenwerking die meer was dan alleen een collegiale relatie. Telaumbanua had een droom van een Niasse Christus en in de dialoog met de West-Europeaan Hummel kwam het gesprek op het onderwerp inculturatie: het vertalen van het evangelie in een culturele context. Dit werd de basis voor een sociaalhistorische studie over de ontmoeting van het christendom met de inheemse cultuur op Nias en de Batu-eilanden, die zijn hoogtepunt vond in de presentatie en verdediging van de dissertatie 'Cross and Adu' in de senaatszaal van de Universiteit van Utrecht afgelopen september. De uitdaging die is aangegaan, kostte vijf jaren van intensief teamwork. Intercultureel missionair onderzoek is in feite alleen in teamverband te doen. Het heeft twee kanten, die van de gever én die van de ontvanger, die er gestalte aan geeft binnen de gemeenschap. Er is sprake van verschillende ervaringen en invalshoeken, die kri-

tisch bediscussieerd zijn en waarmee bij tijd en wijle ook flink geworsteld is. Hummel en Telaumbanua zijn er in geslaagd een bepaalde mate van objectiviteit te vinden, maar hebben daarbij ook de eigen lijn in afzonderlijk geschreven hoofdstukken verwerkt. Uitzonderingen zijn de gezamenlijk geschreven inleiding en conclusies. Telaumbanua, theoloog en godsdienstsocioloog, heeft zich toegelegd op de 'adat', het gewoonterecht en de bijzondere gestalte die het christendom op Nias heeft aangenomen. De Niassers, de zogeheten Ono Niha, wonen op de evenaar en het streven naar eer is de belangrijkste doelstelling in hun cultuur en godsdienst. Om eer te behalen moet je feesten en delen. De Ono Niha hadden vaste tijdstippen voor hun feesten, markeringspunten in de jaarkring van bijvoorbeeld zaaien en oogsten en in de levenskring van geboorte tot dood. De oorspronkelijke feesten zijn 'verchristelijkt'. Zo is het feest van de naamgeving het doopfeest geworden.

Hummel geeft onder meer een reconstructie van de kerkgeschiedenis op Nias en beschrijft de zendingsgenootschappen die er gewerkt hebben vanaf 1865. Zoals het Nederlands Lutherse Zendingsgenootschap vanaf 1889 aanwezig op de Batu-eilanden, onafhankelijk, maar wel samenwerkend met de toenmalige Rheinische Mission (later de VEM). Van 1865 tot 1930 stonden de gestichte christelijke gemeenten en de kerk onder leiding van de zendingen die ook de touwtjes in handen hadden van de synode en de theologische opleiding. Pas toen tijdens de Tweede Wereldoorlog de Duitse en Nederlandse zendingen geïnterneerd werden, konden de Ono Niha hun eerste stappen zetten op de weg naar volwassenheid. De jonge kerk had een belangrijke pastorale rol om de hoop voor de mensen levend te houden, zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog als tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Na 1950 lukte het de kerk om met revolutionair elan haar plek te krijgen binnen de Indonesische samenleving. Bij de verkiezingen in 1955 haalden de christelijke partijen de overwinning en tot op de dag van vandaag is het christendom de dominante godsdienst op Nias en de Batu-eilanden.

Omwenteling van het hart

Een belangrijke fase in de geschiedenis van de zending op Nias was de zogeheten opwekking ('omwenteling van het hart'), die in 1915 begon. De Niassers hadden geen zin om christen te worden, de omwenteling verliep stug, maar naarmate het koloniaal gezag zich uitbreidde, kwamen er ook meer christenen. Opvoeding, scholing en beschaving in ruil voor wat van hen is afgenomen; de auteurs beschrij-

Tuhoni Telaumbanua en
Uwe Hummel (v.)

ven dit cultureel vandalisme van de zending zeer kritisch en baseren zich op aantoonbare bronnen en geschriften. Ten opzichte van de cultuur was er een driedeling in de zending:

1. culturele aspecten zoals de taal die in dienst van het evangelie werd gesteld. Sundermann vertaalde de Bijbel in het Niassisch.
2. het getolereerde aspect van de cultuur: de 'adat', de maatschappelijke kant van de cultuur moest wel 'beschaafd' zijn.
3. het 'verdoemde' aspect van de cultuur: het heidendom, de 'primal religion' met de voorouderverering en de vele goden, de grootste strijd die de zendelingen voerden.

Ook de wisselwerking tussen cultuur en evangelie verliep in fases. In de 19^e eeuw was de adu-cultuur nog sterk, de dorpelingen gingen pas over tot het christendom als het dorpshef christen werd. De 'opwekkingsperiode' werd gekenmerkt door emancipatie en uitbreiding. Gevoed door de 'opwekking' had de kerk in 1930 een conservatief protestantse gedaante. De protestantse leer en eredienst werden aangehangen zoals in pietistische kringen in Europa in dezelfde tijd. In 1960 werden de eerste pogingen tot inculturatie gedaan, maar de meerderheid van de predikanten was tegen: zoals het nu is, moet het blijven. Er was sprake van een dubbele spiritualiteit: ook al preekten de dominees weinig inspirerend, de kerkgangers beleefden het anders en het christelijk

leven thuis en in de dorpsamenleving werd beleefd als een dynamische gemeenschap. Het christendom leefde bij de mensen thuis, ieder gezin had een eigen 'huisliturgie', met onder meer een ochtend- en avondgebed. De nieuwe wijn van het evangelie hoorde volgens de zendelingen niet in de oude zakken van de cultuur. Maar, concluderen de auteurs, de grote fout die gemaakt is, is dat de oude zakken van de cultuur van de Ono Niha hen werden afgepakt en dat hen daarvoor in de plaats oude zakken van de theologie en cultuur van de zendelingen werden gegeven. Maar het evangelie bestaat nooit in 'pure vorm' en wordt altijd middels de cultuur doorgegeven.

Evangelie-ingebod

Vanuit de geestelijke bewustwording dat het christelijk geloof het geloof van de Ono Niha zelf is en niet van de Duitsers en de Nederlanders, die het gebracht hebben, heeft de kerk van Nias en de Batu-eilanden zich voor grote uitdagingen gesteld. De kerkleden voelen zich als Ono Niha aangevaard door Christus, die als Eén van hen wordt gezien en die hen riep tot een vernieuwd leven met God, binnen hun eigen context. Met de droom van Telaumbanua voor ogen van een 'Niassa Christus' moesten de Ono Niha afrekenen met een autoritair christendom en daarvoor in de plaats een dienend geloof uitdragen dat over de grenzen van de eigen gemeenschap heen reikt.

Al beschrijft de dissertatie een periode van een eeuw (1865-1965), het is geen afgesloten hoofdstuk. Daarover werden ook kritische vragen gesteld tijdens de verdediging: waarom niet de volgende vier decennia meegenomen? De context en ontwikkeling van de theologie na 1965 werd door sommigen gemist. De auteurs hebben zich beperkt tot het beschrijven van de missieperiode, toch komen het belang daarvan voor de toekomst en een beschrijving van de nieuwe context waarin de kerk verkeert wel degelijk aan de orde. Sommige professoren vonden het onderzoek onvoldoende geanalyseerd, anderen waren van mening dat het juist een spiegel was van het ontstaan van de huidige situatie.

Allen waren het erover eens dat er een indrukwekkende prestatie was geleverd en dat het 'product' meer was dan de som van twee mensen die apart hebben gewerkt. Na de beraadslaging kwam het gezelschap met twee doctortitules de senaatszaal binnen: het feest en het werk kon doorgaan, de lutherse wereldkerk heeft er twee doctores bij!

Coby Aartsen-Kraaypoel

† Ter vertaalschikking: De 'ada', zoals afgebeeld op de omslag van het proefschrift, is een beeltenis van een godin, die offers aanbiedt. Zij vormt de verbinding tussen de hogere en de lagere wereld en staat in één lijn met de voorouders, die tevens zijn opgenomen in de 'ada'. Dit ter vergelijking met het christelijk symbool van het Kruis: Jezus Christus die Zichzelf als offer gegeven heeft voor de gehele mensheid en die ook in de traditie van eeuwen van christelijk leven staat.

Dick Troost veertig jaar cantor-organist in Ede

Zeventien was Dick Troost toen hij officieel auditeerde op het orgel voor de kerkenraad van de Evangelisch-Lutherse kerk in Ede, waar hij al een tijdje op proef de wekelijkse eredienst begeleidde. Onlangs vierde hij zijn veertigjarig jubileum.

Een terugblik op een veelzijdige muzikale loopbaan.

De auditie werd bekroond met een vaste aanstelling. In de dienst van 1e Advent van 1967 speelde Dick Troost voor het eerst als 'de nieuwe organist'. Hij herinnert zich nog de evangelielezing van die zondag uit Jesaja 40: 'Troost, mijn volk...' Waarbij de predikant veelbetekend rondkeek...

Op de 1e Advent van 2007 gedacht de cantor-organist de afgelopen veertig jaar met de première-uitvoering van zijn nieuwste compositie 'Adventsmuziek voor cantorij, gemeente, koperensemble en orgel'.

Dick Troost (foto: A. Evenhuis)

Muziek is zijn leven, al sinds zijn vierde jaar. Dick Troost kreeg orgelles van Bé Hollander en speelde op de middelbare school vaak bij officiële gelegenheden. Hij werd 'ontdekt' door een van zijn leraren die hem in contact bracht met de kerkenraad van de Lutherse kerk in Ede. Sindsdien keerde het tij niet meer. Hij vervulde talloze functies op het gebied van koor- en kerkmuziek, was cantor-organist van de Evangelisch Lutherse kerk in Den Haag, met het monumentale Bätz-orgel, doceerde aan het Brabants Conservatorium, heeft vele composities op zijn naam staan (waaronder een Markus- en Johannes Passie) en werkt met grote (muzikale) inzet binnen zijn 'eigen' Lutherse kerk. Woestijn en beproeving heeft ook hij vast ervaren in die veertig jaar, maar het plezier dat hij in zijn werk heeft, maakt dat hij niet denkt aan stoppen.

Lied en tekst - woord en toon

De muziek is voor Troost hét interkerkelijke medium. 'Muziek is niet dogmatiserend, juist activerend - samen zingen is samen beleven. Samen zang is ook Bijbels: vraag en antwoord; stem en tegenstem. Hoe beter cantorij en gemeente zingen, hoe beter de inhoud overkomt.' Gefinspireerd door Maarten Luther, die de functie van muziek sterk benadrukte om de theologische inhoud te verhelderen, te laten klinken. In Luthers' tijd tevens

als hulp voor de vele ongeletterden, maar ook nu geldt: woord en toon zijn op elkaar aangewezen, in wederzijdse dienstbaarheid. Dat geeft de eredienst een aangename spanningsboog, aldus Troost. Daarbij noemt hij de samenwerking tussen cantor en predikant essentieel. In Ede wordt de dienst van het gesproken en gezongen woord dan ook gezamenlijk voorbereid door predikant Eddy Hallewas en Dick Troost. Dat deze predikant tevens een uitstekende voorzanger is, beschouwt Troost als waardevol extraatje. Zowel in de gemeentebegeleiding en cantorijdirectie als in zijn eigen composities ligt voor hem de bevrediging in de eenwording van een zingende gemeenschap. Hij laat een opname horen van een, eerder dit jaar uitgevoerde, eigen compositie: de Markus Passie. De gemeente zingt de koralen, de cantorij (of -leden) de aria's en recitatieven en predikant Hallewas is een dragende evangelist. Lied en tekst, subtiele accenten en een indrukwekkende samen zang komen hier tot uiting. Dat hóór je.

Het dienende orgel

Het orgel: keizer van de instrumenten, inspiratiebron voor menig beroemd componist, ontzagwekkend, ontroerend. Maar ook: dienend. Het orgel (met Troost aan klavier en pedalen) geeft aan: let op, nu jullie; hier een accent; dat woord is de inhoud. Het orgel 'tilt' de zingende gemeente naar een liturgische viering. 'Mits de organist zijn ambacht verstaat', voegt hij minzaam toe, 'het ambachtelijke zit, behalve in de techniek, vooral in het bewerkstelligen van dynamiek tussen gemeente, voorganger en orgel'. Het voorspel aan het begin van de dienst is wat hem betreft niet bedoeld om de voorbije week door te kletsen, maar om naar te luisteren. Het is de voorzet tot latere actie. 'Ik speel niet als aperitiefje van de dienst, maar: de

Dick Troost werd op 2 december benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. [foto: A. Evenhuis]

dienst begint met het voorspel.' Op de gedrukte 'orde van dienst' accentueert hij dat met een duidelijke streep boven de inleidende passage.

Plus fagot en dulciaan

Had Dick nog speciale wensen? - wilde het jubileumcomité weten. Ja, zei Dick, uitbreiding van het kerkorgel - als het kan. Het kon. Gemeenteleden brachten het bedrag bijeen waarmee op het pedaal een fagot 16' en op het borstwerk een dulciaan 8' aan het orgel werden toegevoegd. Resultaat: een volle, ruime klank en een grotere draagkracht. 'Een geweldige verrijking, die de samenhang en het literatuurspel ten goede komt', zegt hij tevreden.

Ooit studeerde hij elektrotechniek. Jaren later kwam dat van pas toen hij samen met zijn vader een orgel ging bouwen. Een project waarin de bouwkundige en elektrotechnische kennis van vader en zoon elkaar goed aanvulden. Het werd een klein formaat kerkorgel (twee manualen, pedaal en 13 registers), dat overigens 'gewoon' in de huiskamer staat die hiervoor ingrijpend werd verbouwd tot een verdubbelde oppervlakte. Herflicht stroomt door een glazen plafondkoepel op het bankje waar Dick Troost plaats neemt. Hij opent registers, zet de handen op het klavier, voeten op de pedalen en een machtig koraal vult de ruimte.

Alma Evenhuis

Gebrandschilderde ramen in Lutherse Kerkgeschiedenis

De gebrandschilderde ramen in de lutherse kerk in Woerden zijn onderwerp van een artikel in een nieuw nummer van het Documentatieblad Lutherse Kerkgeschiedenis (nr. 35, 2007). Arno Fafé schreef over de ramen, het artikel is omlijst met elf foto's. Dominee R.F.H. Praamsma, protestants predikant in Rijsenhout, deed studie naar de manier waarop de lutherse kerkhistoricus J. Loosjes gebruik maakte van het werk van zijn collega J.W. Pont. De (Hersteld) Evangelisch-Lutherse hoogleraren Pont en Loosjes waren de kerkhistorici op het terrein van het Nederlandse lutheranisme in de eerste helft van de twintigste eeuw. Tenslotte bevat dit DLK-nummer een artikel van wijlen G. Fafé (1913-2000) over de lutherse aartsbisschop van Zeden, Nathan Söderblom (1866-1931). Söderblom was niet alleen een groot godsdienstwetenschapper, maar ook één van de inspirerende figuren in de oecumenische beweging. Het artikel werd gevonden in de nalatenschap van Fafé.

Bestellen

Losse nummers van dit kerkhistorische tijdschrift (45 bladzijden) kunnen worden besteld door het overmaken van € 3,40 naar postbanknummer 5779925 t.n.v. Documentatieblad Lutherse Kerkgeschiedenis te Haarlem, onder vermelding van: graag toezending nr. 35/ 2007. Mocht u ook de komende nummers (één keer per jaar) willen ontvangen, geeft u dat dan aan op de girokaart; bij girotel ook graag uw naam en adres vermelden.

Lutherse schaakdag editie 2008

Voor de vierde maal zal een Lutherse Schaakdag worden gehouden op zaterdag 29 maart 2008 in het fraaie Koetshuis van Kasteel Hoekelum, fideseweg 124 in Bennekom. Aanvang 10.00 uur, einde omstreeks 16.00 uur. De dag staat onder auspiciën van de 'Vrienden van Hoekelum' en wordt opnieuw geleid door Hans Mudde en Klaus Bodlaender. Hoofdschotel van de dag is een schaaktoernooi met korte partijen (geen snelschaak) waaraan zowel ervaren als minder ervaren schakers en schakeressen met plezier kunnen deelnemen.

Voorts zal Kaarlo Schepel vertellen over 'Schaken en drank'. Dit onderwerp zal hij belichten aan de hand van zijn vele ervaringen in de internationale schaakwereld en talrijke ontmoetingen met schaakgrootmeesters. De deelnemersprijs (waarin begrepen lunch, koffie, thee) bedraagt € 15,- te voldoen bij aankomst.

Opgave liefst zo snel mogelijk doch uiterlijk 22 maart bij: Klaus Bodlaender, Bosweg 33, 6721 HM Bennekom, tel. (0318) 41 40 73 of Hans Mudde, Thomas Jeffersonlaan 48, 2285 BB Rijswijk, tel. (070) 365 97 38, e-mail: hansmudde@planet.nl.

Terug op de gesprekstafel: homoseksualiteit

In april besloot de synode van de Protestantse Kerk om het gesprek over homoseksualiteit in brede zin te blijven voeren. Dit besluit viel na een discussie, waarin ook een voorstel van het lutherse synodelid Sabine Hiebsch werd betrokken. Zij pleitte ervoor de eerder genomen besluiten aangaande homoseksualiteit te handhaven. Het belangrijkste daarvan is het uitgangspunt, dat plaatselijke gemeenten in de Protestantse Kerk zelf beslissen of zij een zegen geven over de al dan niet huwelijkse relatie van homoseksuele mannen en vrouwen.

Veel kerkleden beschouwen bovengenoemd synodebesluit als een stap terug en als een uiting van een veel breder verschijnsel: een toenemende problematisering van homoseksualiteit binnen de Protestantse Kerk en een aantal andere Nederlandse kerken, die bovendien in de gehele Nederlandse samenleving waar te nemen is. Met name in het spreken over de Islam en islamitische Nederlanders komt het thema veelvuldig terug. Als het gesprek over homoseksualiteit ook in de kerk opnieuw wordt opgestart, zou dat voor een hoop onrust zorgen, die de positie van homoseksuele mannen en vrouwen zou kunnen schaden.

Eigen leven vormgeven

Veel lutheranen is deze problematisering van homoseksualiteit een gruwel. Zij vrezen bovendien dat dit zal leiden tot een klimaat waarin de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid van de gelovigen in het gedrang komen. In de tenen van het recente synodedebat

ziet men een neiging naar controle van de kerk op haar leden en bovendien de bevestiging van haar angstige vermoeden, dat de Protestantse Kerk in Nederland niet zou weten om te gaan met haar eigen pluraliteit. De behoudende calvinistische partners zouden in deze optiek het gesprek vooral willen voeren vanuit een hang naar eenvormigheid. Hierbij lijken veel kerkleden - en zeker de lutheranen - niets te winnen, maar veel te verliezen. De lutherse synode had zich immers al jaren vóór mei 2004 in positieve zin uitgesproken voor een volledig gelijke bejegening van homo's en lesbiennes in de kerk, op alle relevante terreinen. Daarmee was het overgrote deel van de lutheranen tevreden en bleef er energie over voor het nadenken over echt belangrijke zaken die heteroseksuele en homoseksuele christenen gelijkelijk aangaat: de verwoording van het evangelie van Gods liefde in deze gecompliceerde tijd en de beleidsvorming met het oog op toekomst van de kerk.

Vanuit ervaring

Ik heb er lang over nagedacht wat ik zelf vind van het synodebesluit. Ik begrijp het bezwaar van het lutherse smaldeel, waartoe ik zelf behoor, maar al te goed. Als homoseksuele man, die samenleeft met een andere man op basis van een geregistreerd partnerschap (maar bovenal op basis van liefde!) en die bovendien werkzaam is als predikant, heb ik natuurlijk ook niet zo'n zin in het type gesprek dat in kerkelijke kring vaak wordt gevoerd zodra het thema homoseksualiteit aan de orde is. Het kan dan al snel gaan over de vraag of 'het' wel of niet mag volgens de Bijbel en dus volgens God. Of het zo goed is, dat er ook gezegend mag worden in geval van een huwelijk - recent nog gelezen en let wel, dat was goed bedoeld! - of het even zondig is als overspel of toch nog een stuk minder.

In de periode dat ik als hervormd kandidaat solliciteerde naar een predikantsplaats, heb ik enkele, zij het niet veel, gênante situaties meegemaakt, toen in het gesprek bleek dat mijn partner een man was en geen vrouw. In lutherse context, waar ik sinds vier jaar werkzaam ben, heb ik van die ongemakkelijkheid nooit meer last gehad. Men heeft in lutherse kring de prettige gewoonte zich wat dit betreft niet verder met het persoonlijk leven van de ander te bemoeien, dan wanneer er redenen van gezonde belangstelling of pastorale nood zijn. Als mijn homoseksualiteit dus al relevant wordt gevonden, dan wordt er in positieve zin over gesproken. Een situatie waarbij ik me goed voel. Waarbij ik overigens meteen moet zeggen dat de sfeer in veel gemeenten van hervormde of gereformeerde signatuur even goed is.

Discussie opnieuw?

Een van de redenen waarom lutheranen

nen er naar mijn mening beducht voor zijn het gesprek weer op te raken is, dat in een kleine kerk die de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden immers was, de gesprekken overzichtelijk en in relatieve intimiteit konden worden gevoerd. De nieuwgevormde kerk lijkt gewoon een paar maten te groot voor zaken die zover de persoonlijke levenssfeer raken. Maar toch. Het besluit is genomen. En al zou er ter synode tegengesteld besloten zijn, dan nog zou het gesprek in de gemeenten wel gevoerd worden. Nu het gesprek over homoseksualiteit dus weer geagendeerd zal worden, blijft de oproep van dr. Hiebsch tijdens die bewuste synodevergadering gelden, namelijk dat wij ons moeten oefenen in de pluraliteit van de kerk. Mij is opgevallen in bestudering van dit onderwerp hoe genuanceerd tegenwoordig binnen orthodox-reformato-ri-sche kring over het thema homoseksualiteit wordt gesproken. Uit artikelen in het Reformatorisch Dagblad en het Nederlands Dagblad maak ik op dat het gesprek, dat lutheranen al lang geleden hebben gevoerd en waaruit in eigen kring een bepaalde progressieve consensus ten opzichte van homoseksualiteit is ontstaan, in reformato-ri-sche kring ook is begonnen. Het is natuurlijk een heel pril begin en daarom is het nog te vroeg om conclusies te trekken, positief of negatief. Maar gezien de artikelen wordt erover nagedacht, na het doorbreken van taboes geloof ik in gesprek waarin mensen elkaar kunnen ontmoeten en leren kennen.

Confessionele media relevant

De discussie in confessionele kranten is naar mijn idee relevant voor het gesprek binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Een deel van de Protestantse Kerk behoort tot de lezers van die kranten. Vooral in de periode dat de kwestie speelde van de trouw-ambtenaren die weigerden huwelijken tussen mensen van hetzelfde geslacht te sluiten, waren in deze dagbladen artikelen te lezen die niet alleen over homo's en het 'probleem' homoseksualiteit gingen, maar waarin homoseksuelen en hun vertegenwoordigende groepen zoals het COC (Nederlandse vereniging tot integratie van homo-

sexualiteit), zelf aan het woord kwamen. De voorzitter van het COC, Frank van Dalen, heeft zich positief uitgelaten over de rol die deze orthodox-gereformeerde media in het debat spelen, ook al is hij het inhoudelijk niet met hen eens. Het is goed om de verandering in benadering waar te nemen. Want als er een opening komt in het geestelijk klimaat waarin ook de rechtzinnig-gereformeerden binnen de Protestantse Kerk hun informatie opdoen, dan kan dat het gesprek over homoseksualiteit binnen onze pluri-forme kerk alleen maar ten goede komen. Evenals, overigens, het feit dat homoseksuelen uit reformato-ri-sche kring, die zich hebben georganiseerd in groepen met prachtige namen als Contrario en Refo-Anders, de laatste tijd openlijker naar buiten treden dan voorheen. De geschiedenis heeft bewezen dat alleen waar homo's en lesbo's zich zelf in de discussie begeven en niet langer lijfzaam toehoren hoe er wel over, maar niet met hen wordt gepraat, er werkelijke emancipatoire veranderingen op gang komen.

Homoseksualiteit en de Protestantse Kerk

Ook binnen de breedte van de Protestantse Kerk in Nederland wordt steeds openlijker over het thema gesproken. Hoewel onder veel protestantse christenen binnen onze gelederen homoseksualiteit al lang niet meer als probleem wordt beschouwd, heeft de kerkorde van 2004 een nieuwe impuls gegeven. Door de noodzaak zich op gemeentenniveau uit te spreken voor het zegenen van huwelijken en andere relaties van homoseksuelen, worden ook gemeenten, waarin zo'n gesprek eerst werd vermeden, uitgedaagd zich meer dan oppervlakkig met het onderwerp bezig te houden. Met een simpel 'nee' durft inmiddels niemand meer voor de dag te komen. En als gemeentelieden met elkaar in gesprek gaan, zal er toch minstens een voorstander zijn die voor zijn of haar mening durft uit te komen? Of het besluit na zo'n gesprek of serie gesprekken nu negatief (we beginnen er nog niet aan) of positief (zegenen: doen!) uitpakt, lijkt mij niet eens het belangrijkste. De winst zit wat mij betreft in het gesprek als zodanig, dat het begin kan zijn van een proces van aanvaarding.

Enquête

Ik ben zelf op onderzoek uitgegaan onder homoseksuele theologen. In een kleine e-mailenquête heb gevraagd naar hun mening over de acceptatie van homoseksualiteit binnen de kerkelijke gemeente waarin zij werken, binnen de Protestantse Kerk in Nederland en in de Nederlandse samenleving als geheel.

Negen van de dertig aangeschrevenen hebben geantwoord. Redelijk representatief ondanks het kleine aantal want: verspreid over het land, verschillende delen van de Protestantse Kerk. Degenen die de enquête hebben ingevuld zijn allen mannen. Zeven van hen zijn predikant, één is kerkelijk werker en één is op een andere manier professioneel verbonden aan de Protestantse Kerk in Nederland.

De positie van homoseksuelen in de Protestantse Kerk als geheel haart hen nog wel zorgen. Hoewel volgens hen de positieve houding ten opzichte van homoseksualiteit binnen de Protestantse Kerk niet echt afgenomen is ten opzichte van zo'n vijf jaar geleden, vinden zes van hen dat de situatie als geheel in de kerk nog moet verbeteren. Dat betreft niet zover hun eigen situatie: zij geven aan als homoseksueel predikant prima hun werk te kunnen doen en bijna volledig te worden geaccepteerd in hun werkomgeving. Ze schatten in, dat dit ook geldt voor de homoseksuele mannen en vrouwen onder hun gemeentelieden.

Ook zijn er enkelen die wijzen op de sterke rechtspositie van homoseksuelen, niet alleen in de maatschappij als geheel, maar ook in de Protestantse Kerk. Geconstateerd werd, dat het gesprek over homoseksualiteit is toegenomen, sinds kerkenraden in de kerkorde voor de keus worden gesteld al dan niet huwelijken en andere relaties van homoseksuelen te zegenen. Het gaat hier om predikanten van gemiddeld 45 jaar, die zich een positie hebben verworven. De zorgen die zij hebben, betreffen de positie van jonge homoseksuelen in de kerk, zowel kerkleden als predikanten. Zij geven aan dat het voor hen waarschijnlijk nog altijd moeilijk is om in de kerk voor hun geaardheid uit te komen. Dat maakt het lastig voor zowel beginnende predikanten als jonge kerkleden om een plek te verwerven in de kerk.

en geaccepteerd te worden. Een enkeling wijst dit aan het in zijn ogen toch toegenomen conservatisme onder kerkleden. Enkele anderen zien niet veel verschil tussen de situatie in de samenleving als geheel en die in de kerk. Zij beschouwen de kerk als afspiegeling van de samenleving. Vermeldenswaard is de observatie, van een van de respondenten, dat er twee tegenstrijdige parallele ontwikkelingen aan de gang lijken te zijn. Aan de ene kant neemt de discussie over homoseksualiteit in (rechts-)reformatische kring toe, aan de andere kant kan de toename van de invloed van evangelicale groepen weer een remmende werking hebben op het gesprek.

Positieve verwachtingen

Behalve het te verwachten gesprek, de ontmoeting en daarmee de start van een emancipatieproces zie ik nog een mogelijke ontwikkeling. Hoopgevend

stemmen mij de uitkomsten van mijn kleine enquête. Iets wat voorzichtig blijft ik over het feit dat de problematisering van homoseksualiteit in sommige delen van de kerk gelijk blijft of wellicht toeneemt onder druk van hetzelfde gespreksproces (tijdelijk?). Dit vooral, omdat ook er ook kerkleden zullen deelnemen die het gesprek op een biblicistische en / of evangelicale wijze zullen willen voeren.

Lutherse inbreng

Het belangrijkste dat lutheranen mijns inziens in te brengen hebben is niet een houding van: 'Hierover hebben we het allang gehad', maar het vermogen om op niet biblicistische manier met elkaar te spreken over hoe christenen met elkaar kunnen omgaan voor het aangezicht van God, of we nu homo of hetero zijn. Seks hoeft niet zo'n moeilijk punt te zijn als er altijd van wordt gemaakt.

Dit alles neemt natuurlijk niet weg dat homoseksualiteit door velen in de kerk nog altijd als probleem zal worden ervaren en dat het gesprek erover moeizaam kan blijven verlopen. Ook de uitkomst blijft natuurlijk nog ongewis. Maar, of we het prettig vinden of niet, het gesprek is in een plurale kerk als de onze het enige middel waarmee we de positie van homoseksuelen kunnen verbeteren en waardoor we indirect de kerk aantrekkelijker kunnen maken voor homoseksuele, lesbische, biseksuele én heteroseksuele christenen. Laten we dus van de nood een deugd maken en ook als lutheranen weer rond de gesprekstafel gaan zitten. Niet om daarmee toe te geven aan hen die van homoseksualiteit nog altijd een probleem maken. Maar om ervan te getuigen - wij heten immers tenslotte Evangelisch-Luthers? - dat er vroom en vrolijk mee te leven is. Evenals met heteroseksualiteit, trouwens.

Erwin de Fouw

elkwartaal

De dagen zijn zo heerlijk donker. Je kunt rustig wakker worden. Ook al is het koel en regenachtig - toch geniet ik van de wat spookachtige mistige sfeer. Wanneer het lukt om niet naar buiten te moeten is het de hele dag genieten van de open haard, een warme wollen deken en een goed boek. Niet te veel licht, niet te veel moeten, niet te veel geluid. Een paar weken later wordt het echt lekker koud buiten. De zon straalt en de wereld glanst onder een laagje ijs. De tijd staat stil - een aantal dagen zomaar tussendoor. Er zijn ontmoetingen met mensen die je zo lang niet hebt gezien. Een wandeling buiten zorgt voor koude voeten, handen, oren en een rode neus. Maar het is echt genieten. Met een sneeuwpop - en een heet kopje thee. En zo langzaam aan worden de dagen weer langer. De wereld komt weer in beweging.

Het tempo loopt weer op en ook mijn eigen energie wint het weer van mijn luiheid.

Bij deze tijd van het jaar horen markeringen om bij die tijd stil te staan. Rustpunten voor de donkere dagen en feesten voor de lichtmomenten. Maar ook feesten moet je kunnen vieren. Voorbereiding op een feest is daarbij van groot belang - maar ik erger mij er ieder jaar meer aan, dat de voorbereiding op een feest bestaat uit de volle winkels al maanden tevoren. Op het moment van het feest zelf lust ik al geen kruidnoten, speculaas, mandarijnen, boerenkool of Glühwein meer. De voorbereiding wil steeds meer op het feest vooruitlopen. Zodat na het feest - en bij Sinterklaas en Kerst loopt het zelfs parallel - het volgende meten kan beginnen.

Heel menselijk moet ik zeggen, dat een koekje beter smaakt, wanneer ik een tijdje niet zo veel zoet heb gehad. En een mandarijn smaakt bijzonder na wat maanden met voornamelijk appels. Altijd alles betekent nooit iets. Wanneer ik altijd alles kan krijgen is niets werkelijk spannend en leuk. En uiteindelijk weet ik ook niet meer, wat waarbij hoort. Want hoe geweldig onze mogelijkheden tegenwoordig ook zijn - aardbeien groeien in december hier in Nederland minder en moeten dus ver, duur en vervullend reizen.

Ach laat mij verder dromen van een wereld, waar economie niet het voorname is...

Detlef Bohlken

Oproep: Wie (her)kent dit gelegenheidsglas?

Johan Veenhuis uit Bennekom is een hartstochtelijke liefhebber en verzamelaar van kunst. Het interieur van zijn huis getuigt daarvan; de wanden hangen vol met prenten en schilderijen (waaronder zeker niet de minsten), een vitrine omvat een imposante glascollectie. Regelmatig is hij te vinden op beurzen en in galeries, zoals onlangs op de Art Fair in Den Bosch. Wat hij daar op de kop tikte vond hij zó bijzonder dat hij de redactie van Elkkwartaal belde.

Hij maakt ruimte vrij op een tafel, vouwt een zacht kleed uit en plaatst hierop een object. 'Dit is 'in dus', zegt hij met lichte trots. 'Eigenlijk zou er witte wijn in moeten, dan is het nog beter te zien.' In het namiddaglicht fonkert een groot en rijk gegraveerd wijnglas. Temidden van bloemen, planten en letters valt de afbeelding van een zwaan op, aan weerskanten van de kelk waarboven de inscriptie 'Het Welzyn van onze Kerk'. Voor Veenhuis was meteen duidelijk dat het object van Lutherse afkomst moest zijn. 'Het is een gelegenheidsglas uit 1774 dat een

Lutherse gemeente heeft laten maken. In dat jaar, zo ontdekte hij, waren er veel vieringen. Maar, welke gemeente heeft het glas laten maken en ter ere waarvan? Dat wil Johan Veenhuis graag weten. Navraag bij mogelijke kenners leverde tot nu toe niets op. Daarom doet hij nu een beroep op de lezers van Elkkwartaal: wie herkent dit glas en/of de bijbehorende historische details?

Uw reactie graag mailen naar: jh.veenhuis@hccnet.nl of naar de redactie.

Technische gegevens

Het glas (uit 1874) heeft een klok-vormige kelk en een licht conische voet.

De stam bestaat uit een ronde knoop tussen twee schijfjes en een omgekeerde baluster. Met luchtspiralen in de knoop en de stam. hoogte: 22,4 cm; diameter kelk: 10,3 cm; voet: 10,9 cm. materiaal: Sodaglas, herkomst: Noors glas met Nederlandse gravering.

Gravure:

Op weerszijden van de kelk een radgravure van een zwaan op gras met planten binnen een uitgewerkte cartouche. In de cartouche zijn C-krullen, acanthusbladen, schelpmotieven en bloemen verwerkt. Boven één van de cartouches staat: 'Het welzyn van onze kerk'.

Rond de kelk:

1774*D-R*D-H*IFM*AR*ISI*HM*VD
V*IG*HN*WV*AG*DI*.

Pal langs de rand is dezelfde arce-ring gegraveerd, vanuit vier gepolijste cirkels (verbonden door vier bogen) met gestileerde planten en bloemen.

agenda 2008

9 februari	Studieilag NLVB, Utrecht
29 maart	Lutherse Schaakdag, Kasteel Hoekelum, Bennekom
5 april	Ontmoetingsdag Stichting Melanchton, Kasteel Hoekelum, Bennekom
19 april	Ontmoetingsdag NLVB, Nijkerk
19 april	Ontmoetingsdag Vrienden van Hoekelum, Kasteel Hoekelum, Bennekom
16 en 17 mei	204 ^e zitting Evangelisch-Lutherse Synode, Bennekom
19-21 mei	Vrouwencontactdagen, Kasteel Hoekelum, Bennekom
10-12 oktober	Vrouwencontactdagen, Kasteel Hoekelum, Bennekom
15 november	Voortzetting 204 ^e zitting Evangelisch-Lutherse Synode, Bennekom

Meer informatie bij het synodese Secretariaat:
Coby Aartsen-Kraaypoel, tel. (030) 880 14 35.

Heeft God ook de lach geschapen?

'Heeft God ook de lach geschapen?', is de titel van een studiedag van de Nederlands-Lutherse Vrouwenbond (NLVB) over humor en gein in kerk en geloof. De inhoud van de dag is meteen het thema voor het hele jaar 2008 van de NLVB.

Dominee Erwin de Fouw zal 's morgens de inleiding verzorgen naar aanleiding van het Bijbelwoord:

'Verheugt u in de Heer te allen tijde!' en wat dat voor ons zal kunnen betekenen. Na de lunch gaan wij weer in workshops uit elkaar, maar dan niet even anders:

1. 'Waarom heeft God de lach geschapen?': muziek en gein in bijbel en kerk
2. 'Klein en nietig: het jak der kerk en de lach': teksten van Nederlandse cabarettiers over bijbelverhalen, kerkmensen en geloof.
3. 'Hoe ver mag je gaan?': een film-theater met scènes uit 'Life of Brian' waaraan wij een nieuwe scene gaan toevoegen.

Zaterdag 9 februari 2008, van 10.00-16.00 uur in de Evangelisch-Lutherse Kerk, Hamburgerstraat 11 te Utrecht. Kosten: € 12,50. Aanmelding bij: Coby Aartsen, p/a Synodese Secretariaat Protestants Landelijk Dienstencentrum, Postbus 8399, 3503 RJ Utrecht, email c.aartsen@pkn.nl.

Alle gemeenten hebben in de nabije toekomst te maken met een aantal gegevens of een combinatie daarvan: teruglopende ledentallen en naderende emeritaten van predikanten met gepaard gaande nieuwe beroepingen. Arnhem, Apeldoorn en Zutphen gaven te kennen luthers te willen blijven. De drie gemeenten zijn zich aan het oriënteren op mogelijke regiovorming. Deventer (nog niet aanwezig in deze rondes) is al een PKN-gemeente. Doesburg en Doetinchem zijn in gesprek met de andere lokale protestantse kerken. Deze drie gemeenten blijven wel bij het proces van het totaal van de 'oosterse' gemeenten betrokken. Nijmegen beraadt zich nog.

Praxedis Bouwman

berichten

Wijzigingen Luthers Dagboek

Drs. W.F. Metzger, predikant van de ELG Naarden-Bussum, is verhuisd. Zijn nieuwe adres is Voormeulenweg 87, 1402 TJ Bussum, tel. (035) 692 02 41. Het juiste telefoonnummer van dr. A.H. Wöhle is 06 20 19 50 27

Overleden

Op 1 oktober is in de leeftijd van 96 jaar te Leeuwarden overleden de heer Dirk Maurer. Hij was oud-synodielid en oud-bestaurslid van de Bond Maarten Luther. Op 7 oktober is in de leeftijd van 56 jaar te Nieuw-Bulnen overleden de heer Johannes Fokkens. Hij was verschillende jaren in dienst van de lutherse synode als jeugtwerkadviseur van de Nederlandse Lutherse Jeugd Bond.

Benoemingen

In de redactie van Elkkwartaal zijn als leden van de redactie benoemd mw. A. Evenhuis te Leerdam en drs. E. de Fouw te 's-Gravenhage. In de novemberzitting van de Evangelisch-Lutherse Synode d.d. 10 november jl. te Bennekom is dr. H. van der Meer benoemd als interim-eerste secretaris van de Synodale Commissie, in de vacature die is ontstaan na het zich terugtrekken van drs. J.B. Val.

De heer N. Pellenburg te Harlingen is door de Evangelisch-Lutherse Synode benoemd als secundus-lid in de Generale Synode naast primuslid drs. K. van de Wetering in de vacature Poppen.

Zorgen om benoeming hoogleraar lutherana

De lutherse synode uitte grote zorgen omtrent de benoeming van een hoogleraar Lutherana aan de Protestantse Theologische Universiteit. Een nieuwe benoeming is noodzakelijk wegens het vervroegde emeritaat van Klaas Zwanepol. Tot nu toe is noch de synodale commissie, noch de synode in de benoeming betrokken. Strikt juridisch gezien is er niets aan de hand, maar de synode wreef op het feit dat de nieuwe hoogleraar én pre-adviseur van de synode zal zijn én dat de lutherse synode de helft van het hooglerarschap bekostigt. De communicatie over de vacature had op zijn minst opener kunnen zijn.

Lutherse gemeenten in Oost-Nederland bundelen krachten

Lutherse gemeenten in het oosten van Nederland, Apeldoorn, Zutphen, Doesburg, Doetinchem en Arnhem zijn samen in gesprek om te kijken hoe ze in de toekomst krachtig verder kunnen.

Fonds voor studie in het belang van lutherse traditie

Predikanten in opleiding of nascholing, studenten aan de lekenopleiding en ieder ander die studeert ten behoeve van het in stand houden van de lutherse traditie kan een aanvullende financiële bijdrage aanvragen bij het 'ds. Pieter Grootefonds'. Het fonds was oorspronkelijk gekoppeld aan het evangelisch-luthers seminarium om studenten in gelegenheid te stellen tegemoetkoming in studiekosten aan te vragen. Naar aanleiding van het einde van ELS zijn de statuten van het fonds herzien en zijn voorwaarden tot toekenning van een geldelijke bijdrage verruimd.

Het ds. Pieter Grootefonds werd in oktober 1928 gevestigd met als doel: 'het verstrekken van ondersteuning aan jonge lieden die zich voorbereiden tot de academische studie met het oogmerk predikant te worden in een Evangelisch-Lutherse gemeente'. Tot 1 januari 2007 was het fonds dusdanig aan het ELS verbonden dat de twee besturen van seminarium en fonds dezelfde waren. Met de nieuwe statuten staat het fonds nu meer in het teken van het instandhouden van de lutherse traditie. Overigens is aan een aanvraag nadrukkelijk verbonden dat er geen mogelijkheden zijn tot het krijgen van geld uit de door de overheid beschikbaar gestelde studiefinanciering.

De doelstellingen

De stichting heeft, volgens de statuten, ten doel:

- Voor zoveel geen door de overheid beschikbaar gestelde studiefinanciering beschikbaar is, het verstrekken van ondersteuning aan jonge lieden, die zich voorbereiden tot de academische studie met het oogmerk predikant te worden in een Evangelisch-Lutherse Gemeente, alsook aan studenten die daartoe staan ingeschreven bij de Protestantse Theologische Universiteit;
- Indien noodzakelijk bijdragen in de nascholing van predikanten van Evangelisch-Lutherse gemeente;
- voorts het beschikbaar stellen van bijdragen ten behoeve van het

onderwijs aan een wetenschappelijke instelling voor het studievak 'Lutherana' en andere voor het functioneren in een Evangelisch-Lutherse gemeente van belang zijnde studievakken;

- het beschikbaar stellen van bijdragen aan de bibliotheek van het Evangelisch-Luthers Seminarium, die is ondergebracht bij de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam;
- het verstrekken van (gedeeltelijke) ondersteuning van buitenlandse lutherse theologiestudenten die aan de Protestantse Theologische Universiteit studeren;
- Het verrichten van verdere werkzaamheden, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn.

Het bestuur

Het bestuur van de stichting wordt gevormd door:

mevr. ds. A. Groeneveld,
de heren J. Floor, W.J. Littel en
H.J. Postma,

Aanvragen via: h.jpostma@hccnet.nl

Allereerst twee correcties op de vorige kriskraskort: De door een gemeentelid geschonken nieuwe altaarkleden betroffen niet de gemeente Wildervank-Veendam maar **WINSCHOTEN**.

Het stukje over de populaire uitdrukking 'okeeee' kwam wel uit het blad 'Samen Verder' maar dat verschijnt niet in Zaandam maar in **ALKMAAR**. Excuses dus.

In **HOORN** is besloten dat de entree van het kerkgebouw een opknapbeurt verdient. Dit zal in twee fasen plaatsvinden en geprobeerd wordt dit voor 2008 af te ronden. De tafel waarop folders en dergelijke liggen uitgesteld wordt vervangen door twee kleinere tafels, ze worden geplaatst tegen de zogeheten herenbank en in dezelfde kleur als de bank geschilderd. Tussen de tafels komt een 'gedachtenisplek', een stenen schaal gevuld met water waarin men een drijfkaarsje kan branden om iemand te gedenken, in het leven of in de dood. In een volgende fase komt de timmerman en zal de bestaande kapstok op ingenieuze wijze weggewerkt worden in de zijbanken. De voormalige doorgang naar de pastorie wordt weer geopend en opgeknapt tot een mooie uitstallkast, voor folders en wellicht nog wat memorabilia van de kerk.

Tijdens de Open Monumentendagen deelden vrijwilligers op de stoep van de Oude Lutherse Kerk aan het Spui te **AMSTERDAM** appels uit aan voorbijgangers. Bedoeling: mensen uitnodigen om een kijkje in de kerk te nemen. Dat leverde mooie straatcontacten op. Gesprekken die vaak binnen voortgezet werden met de daar aanwezige vrijwilligers. Iemand die de Bijbelverhalen blijkbaar goed kende merkte op: is dat nou niet link om zo'n appel van u aan te nemen; met Adam en Eva ging dat toch ook helemaal fout? Zo werd men uitgedaagd om op straat en in gewone mensentaal aan volstrekt vreemde mensen te vertellen, waar we eigenlijk voor staan als kerk en wat we doen.

Uiteraard waren verscheidene lutherse kerken open op de Open Monu-

mentendag en sommigen van hen kregen veel mensen op bezoek, ze kunnen niet allemaal genoemd worden. Een selectie dus:

In **BREDA** waren het er 525; er werd soep en er werden kaarten verkocht. De opbrengst van de verkoop werd als volgt verdeeld: € 285 voor kerkbeheer, € 75 voor een diaconaal project en € 168 voor de actie Graankorrel en actie Kerstherberg.

*Ingang Lutherse Kerk Breda
(uit: gemeentebld aldaar)*

In **AMERSFOORT** brachten bijna 675 mensen een bezoek aan de kerk op die dag. Het was voor de weinige vrijwilligers een hele klus en op bepaalde momenten waren er eigenlijk te weinig om tegelijkertijd op te letten, mensen te woord te staan, folders uit te reiken en kaarten te verkopen. Vrijwel de gehele dag werd het orgel bespeeld en de zang van het Collegium Vocale Constantinianum viel zeer in de smaak, er bleven heel wat mensen zitten luisteren. In **ZWOLLE** waren er zelfs 800 bezoekers.

In **GRONINGEN** werd het dertigjarig bestaan van de gespreksgroep Westerkwartier gevierd. Na een groot huisbezoek, nu dertig jaar geleden, ontdekte men dat er nog al wat familieleden van de lutheranen in de stad, ten westen van Groningen en in de

kop van Drenthe woonden. Iedereen is toen persoonlijk bezocht en gepolst of men geïnteresseerd was in een gespreksgroep. De belangstelling was groot en in de eerste jaren waren er zo'n vijftien deelnemers die ieder op hun eigen wijze invulling gaven aan de gespreksavonden. Nog steeds komt men vijf tot zes maal per jaar bij een van de leden thuis samen om met elkaar na te denken over de vele dingen die het leven van de deelnemers beïnvloeden en wat hen samenbindt. Door overlijden en verhuizen is de groep wel wat kleiner geworden maar men telt nog altijd acht goed gemotiveerde leden die een brede discussie met elkaar niet uit de weg gaan.

De kerkenraad van **STADSKANAAL** werd onlangs gebeld door iemand van de doopsgezinde gemeente met de vraag of men de zondag van die week wel in de lutherse kerk op bezoek mocht komen. De predikante die bij hen voor zou gaan was ernstig ziek geworden en haar echtgenoot zou bij de Lutheranen voorgaan. Natuurlijk was men welkom, heel vroeger toen de Lutheranen nog geen eigen onderdak hadden in Stadskanaal kreeg men onderdak bij de Doopsgezinden en nu kon er dus wat teruggedaan worden. De liturgie werd vermenigvuldigd, wat bijzonderheden erbij vermeld en van extra informatie voorzien. De Doopsgezinden kwamen in groten getale en na afloop werd er samen koffie gedronken; iedereen was het erover eens dat dit een geweldige oplossing was en men vond de dienst in de lutherse kerk indrukwekkend. Over en weer werden uitnodigingen uitgewisseld voor het geval er weer eens iets mis zou gaan. Intussen gaat het met de zieke voorganger ook weer de goede kant op.

Uit het periodiek **HOEKELUM-BERICHTEN** vernemen we dat diverse inventarisstukken (schilderijen en meer) die in 2006 door de Stichting Geldersch Landschap uit het kasteel waren weggehaald in verband met een televisieprogramma via de rechter door de Stichting Luthers Buitencentrum teruggevraagd zijn. Deze stichting is

door de rechter in het gelijk is gesteld en inmiddels kijken vanaf de wanden van zalen, trappenhuis en hal de oude meesters en meesteressen weer neer op de bezoekers van het kasteel en zijn de verschillende ruimten weer in hun oude aanzien hersteld.

De lutherse gemeente **LEEWARDEN** schreef naar aanleiding van een tweetal lezingen opnieuw een prijsvraag uit. De lezingen waren op 3 en 17 november en hadden als onderwerp 'Kunst als teken van geloof' door Willem Zijlstra en 'Schoonheid een venster op God?' door Wessel Stoker. De gemeente organiseerde de lezingen samen met het VU-podium. De vraag was: Wie neemt de uitdaging aan en maakt een essay? Wie reflecteert in het essay op beiden of op een der sprekers? En wie geeft daarnaast een eigen visie? De voorwaarden waren: Aanwezig zijn bij de lezingen; minimaal 350 woorden en maximaal 500 woorden en correct gebruik van de Nederlandse taal. De sluitingsdatum was 1 december 2007. De uitslag van de prijsvraag is op 15 december in de lutherse kerk.

De Zwanenpen, blad van de gemeente **ALKMAAR** en omstreken is opgegaan in het blad 'Samen Verder' van de Protestantse gemeente ter plaatse. Maar één maal per jaar valt er nog een Zwanenpen bij de Lutheranen in de bus. De bedoeling is dat bijvoorbeeld adressen gemakkelijk te vinden zijn en ook het rooster van de zondagsschool voor het hele jaar wordt vermeld en zelfs het hele rooster van alle diensten inclusief Heilig Avondmaal en feestdagen. Kortom: een handig naslagwerkje.

Een reeds jaren lang bestaande en bovendien een heel aardige rubriek in het blad van de gemeente **NAARDEN-BUSSUM** is 'Naloop'; het blad zelf heet 'Voorloop'. In Naloop hebben door de jaren heen verschillende schrijvers geschreven over dat wat hen trof in een eredienst; in de preek, in een lezing, een lied... De laatste schrijfster van de rubriek is er nu mee gestopt en de vraag rees: mochten

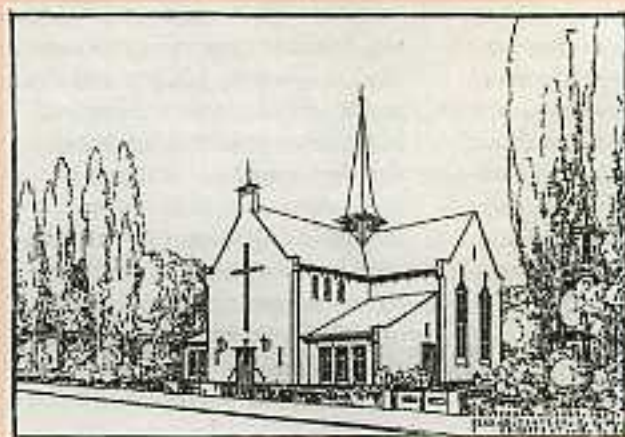
we een nieuwe vaste schrijver hebben of kunnen we dat anders oplossen. Niemand heeft zich aangemeld om de rubriek voor vast over te nemen en in het herfstnummer van het blad schreef gemeentelid Ton: ik ben niet van plan om de rubriek over te nemen, dit is meer een 'doorloop', een 'overloop', een 'tussenloop'. Hopelijk nemen anderen het stokje over en schrijven iets wat bij hen opkomt naar aanleiding van het reilen en zeilen van de gemeente, iets dat te maken heeft met de wekelijkse diensten/vieringen.

In **UTRECHT** werd een paar jaar geleden een eerste voorzichtige stap gezet met het doel afspraken te maken over de Dom. De lutherse kerkenraad nodigde zichzelf uit bij de kerkenraad van het citypastoraat Domkerk om te overleggen of men misschien tot enige samenwerking zou kunnen en willen komen. Al blijft men plaatselijk een zelfstandige gemeente, er wordt toch aansluiting gezocht bij een buurgemeente die in dezelfde liturgische traditie staat en niet zo zeer een wijkgemeente is, maar haar leden in een grote straal om Utrecht heen heeft. Inmiddels zijn er afspraken gemaakt en vastgelegd. Beide gemeenten gaan de samenwerking in alle vrijheid aan met geen andere noodzaak dan dat het goed is als bureaus van elkaar te ontvangen en aan elkaar te geven. Over vier jaar volgt een evaluatie.

In **FLEVOLAND** is een aantal ontmoetingsavonden gehouden voor de lutheranen in Zeewolde, Almere en Lelystad. Men hield zich onder meer bezig met Nederlandse ahten in verschillende kloosters in Europa hetgeen tot intense gesprekken leidde. Ook in november 2007 en januari 2008 gaat men door met deze ontmoetingsavonden met als thema: Doopgedachtenis.

DOETINCHEM herdacht het 50-jarig bestaan van de Dameskrans. In 1956 deed een nieuwe predikant intrede en in het jaar erop werd een dameszangkoortje opgericht. De dames wilden echter liever één uur zang en één uur krans en zo ontstond in 1957 de Dameskrans. Allerlei karweitjes werden opgeknapt door de dames: collecte voor het kerstfeest, leiding van de zondagsschool, kleding maken voor het kerstspel, schoonmaken van de kerk; overal waar maar hulp geboden moest worden werden de dames ingeschakeld. Nu, na vijftig jaar, is de opheffing van de Krans een feit. Verschillende omstandigheden hebben hiertoe geleid. Er is een tijdperk voorbij waar ieder toch met weemoed op terug zal kijken, maar ook met dankbaarheid voor de inzet van al die dames ten behoeve van de kerkgemeenschap.

Tjally Evenwarts-Bijvoet

*Lutherse Kerk
Naarden-Bussum
(uit: gemeenteblad
aldaar)*

Van afgescheiden gemeente tot kerkgenootschap

Van afgescheiden gemeente tot kerkgenootschap. Geschiedenis van de Hersteld Evangelisch-Luthersen in Amsterdam, 1791-1836' van de hand van Paul Estié, verscheen postuum begin oktober 2007. Paul Estié overleed op 19 september 2006 plotseling. De avond voor zijn dood had hij de laatste hand gelegd aan het manuscript. Zijn weduwe mevrouw Christine Estié-Udink heeft het laatste werk van haar echtgenoot voor publicatie gereed gemaakt.

Deze monografie is ook de neerslag van de werkzaamheden van de auteur ten behoeve van het nieuwe handboek over de geschiedenis van de lutherse kerken in Nederland, waarin hij de eerste helft van de negentiende eeuw voor zijn rekening zou nemen. Beschreven wordt de scheuring in de lutherse gemeente te Amsterdam in 1791 die leidde tot de totstandkoming van de Hersteld Evangelisch-Lutherse Kerk en de officiële wording van het kerkgenootschap van de Hersteld Evangelisch-Lutherse Gemeenten in 1836. Een stuk kerkgeschiedenis in een periode (1750-1850) die in de geschiedschrijving steeds meer gezien wordt als een eeuw van grote politieke en maatschappelijke veranderingen.

Theologisch en juridisch

Paul Estié was niet alleen theoloog, maar ook jurist en laatstgenoemde kwaliteit van de auteur blijkt uit het boek. De formeel kerkrechtelijke aspecten zijn concies uitgewerkt en kunnen zonder meer gezien worden als een aanvulling op zijn proefschrift over de stichting van het Evangelisch-Luthers Kerkgenootschap in 1818, dat in 1982 het licht zag. Het boek is daarmee beslist geen dorre opsomming van kerkrechtelijke geschillen geworden. In tegendeel. In het eerste hoofdstuk wordt levendig beschreven hoe het regenteske Amsterdamse consistorie zich niets gelegen liet liggen aan de wens van vele, meer eenvoudige en over het algemeen oranjegezinde leden, om naast de 'verlichte' voorgangers ook

een orthodoxe predikant te beroepen. Het curieuze hierbij was namelijk dat een maatregel van de Amsterdamse kerkenraad uit 1661, die lutherse studenten theologie verplichtte hun opleiding aan een Duitse academie te voltooien om zo de orthodox lutherse leer alhier te beschermen tegen mogelijke 'calvinistische insluipselen', in de loop van de achttiende eeuw juist het tegendeel bewerkte. De aanstaande predikanten ondergingen in Duitsland de invloed van de theoloog Johann Salomo Semler (1725-1791), 'de vader van de historische bijbelkritiek'. Eenmaal op de kansel ontweken zij in hun preken de gevestigde dogma's, toonden weinig belangstelling voor de sacramenten en legden grote nadruk op de ratio, de rede. Het licht van het verstand zou de duisternis van onwetendheid en bijgeloof verdrijven, terwijl aan de ontwikkeling van christelijke deugden middels kennis grote waarde werd toegekend. De voor een groot deel prinsgezinde critici in de Amsterdamse gemeente dienden hun bezwaren tegen deze 'geest der tijd' in 1786 in. Zij hadden daarbij het tij mee, want juist in dat jaar werd de macht van erfstadhouder Willem V hersteld door Pruisisch ingrijpen. Geen wonder dat in 1791 de inmiddels oranjegezinde stedelijke overheid spoedig de 'Hersteld Evangelisch-Lutherse Gemeente' erkende en medewerking verleende aan de realisatie van het kerkgebouw aan de Kloveniersburgwal. In de beschrijving hiervan komen niet alleen theologische twistpunten aan de orde, maar

Dr. Paul Estié

ook, meer impliciet, de politieke, economische en sociale verschillen tussen de aanhangers van het 'oude' (de herstelden) en van het 'nieuwe licht' (de evangelisch-luthersen).

Strijd om macht

Een toonbeeld van eendracht was de herstelde gemeente niet. Vrijwel vanaf de stichting was er strijd om de macht, die tot uiting kwam in onenigheden omtrent de regelingen voor de verkiezing van het consistorie en de benoemingen in kerkelijke ambten. In alle conflicten speelden politieke- en standverschillen, zij het verholen, een rol. Weliswaar hadden zowel de lutherse als de hersteld-lutherse predikanten in 1795 de eed aan het nieuwe, patriottische regime van de Bataafse Republiek afgelegd, maar in de hervormde gemeente waren de oranjegezinde predikanten zonder meer afgezet, terwijl de hervormde kerkenraad voor laatstgenoemden geen vinger uitstak. Prinsgezinde hervormden kerken hierop massaal bij de hersteld-lutherse voorganger Hamelau, die een gekend orangist was. Deze hervormde 'gastleden' voorzagen de herstelde gemeente van royale giften.

Duur hersteld

Toetreding tot de herstelden was geen goedkope zaak. Een voor die

tijd hoog 'intreegeld' moest worden voldaan om als lid ingeschreven te kunnen worden. Toen bij de stichting van de gemeente het stadsbestuur had geëist dat de gemeente de eigen armen diende te onderhouden, had de kerkenraad geantwoord dat die voorwaarde volstrekt overbodig was, omdat de gemeente geen behoeftigen kende. Toen in het begin van de negentiende eeuw de samenleving verarmde en ook steeds meer herstelde gemeentelieden ondersteuning nodig hadden, werden er spoedig voorzieningen voor wezen en armen getroffen.

Bij lutherse gemeenten buiten Amsterdam was de animo om zich bij de herstelden aan te sluiten niet groot. In de jaren 1795-1817 schaarde zeven van de ongeveer zestig gemeenten en kringen zich onder de hoede van de herstelden. De meeste gemeenten waren financieel afhankelijk van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Amsterdam en konden het zich niet permitteren een onafhankelijke koers te varen en bovendien toonden zij weinig belangstelling voor de Amsterdamse strijd.

Verhit

Ruime aandacht is er voor 'de zaak Hermann Friedrich Kohlbrugge', die ook veel onrust veroorzaakte binnen de herstelde gemeente. Op het hoogtepunt van de strijd rond het ontslag van Kohlbrugge in 1827 voegde de toenmalige president-ouderling de aanhang van Kohlbrugge toe: 'koop jelui stroppen en verhang je'. Geen wonder dat als de gemoederen dermate verhit waren de politie de orde moest herstellen.

Hoewel direct na de afscheiding in 1791 het consistorie van de Evangelisch-Lutherse Gemeente hard optrad tegen 'scheurmakers' en zware voorwaarden stelde bij eventuele terugkeer, werden er na 1818 toch pogin-

gen tot hereniging ondernomen, die echter strandden in 1821. In feite werden de tegenstellingen verscherpt, want de Evangelisch-Lutherse Synode bepaalde dat predikanten die niet onder haar ressorteerden, niet mochten preken of de sacramenten bedienen zonder schriftelijke toestemming van de Synodale Commissie. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw zouden er weer tot pogingen tot hereniging ondernomen worden.

Algemeen reglement

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de totstandkoming en aanvaarding van het Algemeen Reglement, waarbij de 'Hersteld Evangelisch-Lutherse kerk in het Koninkrijk der Nederlanden' in 1836 door de Staat werd erkend. Een moeizame weg. Binnen herstelde kringen leefde sterk de vrees dat erkenning door de overheid als kerkgenootschap weliswaar de geur van een sektarische gemeenschap zou wegnemen - inmiddels veroorzaakt afgescheiden groeperingen binnen de Hervormde Kerk grote onrust - maar dat tevens de zelfstandigheid van de gemeenten door grotere invloed van de overheid op de gang van zaken zou worden aangetast.

Tenslotte: het boek heeft een samenvatting zowel in het Engels als in het Nederlands, heeft als bijlagen het Algemeen reglement voor het bestuur der Hersteld Evangelisch-Lutherse kerk, lijsten van predikanten, ouderlingen, diakenen en overige functionarissen en is toegankelijk gemaakt door een register van personen. Het boek (240 pag.) is uitgegeven bij Verloren te Hilversum in samenwerking met de Stichting Lutherse Uitgeverij en Boekhandel te 's-Gravenhage en kost € 22 (ISBN 978-90-8704-018-5).

Kosterus G. van Manen

kwartjes

Websites voor kinderen en ouders over het geloof

Wanneer je 'kinderen en God' intikt op Google krijg je zo'n 2.180.000 hits. Bij 'kinderen en Luthers' zijn dit er 269.000. Bij dit laatste gaat het dan vooral over de kindertijd van Luther. Daarom besloot ik eens rond te gaan kijken op het internet naar leuke sites voor kinderen of voor ouders die hun kinderen meer willen vertellen over het geloof. Hieronder zal ik een korte impressie geven van sites waarvan ik denk dat ze leuk zouden zijn voor uw kinderen of bruikbaar in bijvoorbeeld de kinderdienst!

<http://www.bijbelverhalen.nl> is een site waarop Bijbelverhalen zijn toegespitst op kinderen. Deze site is ontworpen door Josine de Jong. Er zijn hierop verhalen te vinden uit het oude en nieuwe testament waarbij voorbeelden van deze tijd of voorbeelden die begrijpelijk zijn voor kinderen de Bijbelverhalen illustreren. Ook is er op deze site veel te vinden voor volwassenen zoals bijbelquizen en gedichten. <http://www.hetzoutvat.nl/kidsindex.html> op deze site zijn allemaal knutseldingen te vinden die met het geloof te maken hebben. Zo zijn er kleurplaten en verschillende knutsel-

werkjes te vinden die bij een verhaal zouden kunnen passen.

www.spelletjesplein.nl is een site met uitsluitend spellen voor kinderen gericht op de vakken die ze op school krijgen. Godsdienst is één van de categorieën. Zo kan je bijvoorbeeld Goliath proberen te verslaan of Noach helpen met zijn dieren verzamelen voor de Ark.

www.christenkids.nl is tot slot een site met vele links naar sites die met kinderen en het geloof te maken hebben.

Daan Leker

16+ - weekend

Het was weer zover, het laatste kampweekend van het Jaar was weer aangebroken. Ditmaal voor de mensen van 16 jaar en ouder. Oud-deelnemers, oud-leiding en andere geïnteresseerden die wel in waren voor een weekendje in het bos trokken naar Alphen. Het thema

dit jaar was: Winter Wonderland! De skihut en Heidi en Peter pakjes waren weer uit de kast getrokken. Er werden spellen gedaan (zoals het march of the pinguïns spel), er werd genoten van kaasfondue, ouderwets gesneeuwbald en natuurlijk op zondag was er de traditionele sport-

ochtend. Het mooie is altijd weer om te zien hoe zo'n kamp mensen bij elkaar brengt.

Na alle weekenden en weken kamp die er bijna het hele jaar door plaats vinden is dit altijd een mooie afsluiter. Een korte impressie van één van de deelnemers: 'Voor de derde keer reisde ik af naar de Bonte Kraaien in Alphen. Daar aangekomen waande ik me in een soort 'Winter Wonderland'. Terwijl in de rest van Nederland de bladeren nog aan de bomen hangen, lag hier al een dik pak sneeuw. Muts, sjaal, snowboots en handschoenen waren geen overbodige luxe. Kortom het was een weekend waarin warme dranken zeer welkom waren, maar waar 's avonds in de après ski bar het dak eraf ging. Thuisgekomen na twee dagen 'Winter Wonderland' realiseerde ik me dat het ook dit jaar weer een geslaagd weekend was!'

Jochem Visser

LWF en WARC steunen integratie confessies binnen de Protestantse Kerk

Zowel de LWF (Lutherse Wereldfederatie) als de WARC (Wereldbond van hervormde en gereformeerde kerken) hebben toegezegd daar waar nodig is te willen helpen om binnen de Protestantse Kerk in Nederland tot wederzijdse uitwisseling te komen tussen de twee fundamentele confessies van de kerk: de gereformeerde en de lutherse. Dat bleek tijdens gesprekken tussen verschillende vertegenwoordigers van beide wereldorganisaties met een Nederlandse delegatie. De Protestantse Kerk is zowel lid van de WARC als van de LWF, waarbij voor de laatste de lutherse synodale commissie de contacten onderhoudt voor de Protestantse Kerk als geheel.

De Nederlandse delegatie bestond uit twee lutherse synodale leden en een adviseur van de synode. Helaas konden vertegenwoordigers van de gereformeerde traditie wegens uiteenlopende redenen niet deelnemen aan de delegatie. Het initiatief voor het bezoek aan Genève, de zetel van beide wereldbonden, kwam van de lutheranen. Al in het voorjaar ontstond het idee om eens van gedachten te wisselen over de samenwerking in de Protestantse Kerk. In het bijzonder het dienstbaar maken van de lutherse traditie aan de totale kerk. Een van de punten die bijvoorbeeld nu op tafel ligt is de in het voorjaar ingediende motie van de lutherse synode waarin de zorg wordt geuit over het voortbestaan van lutherse gemeenten in verband met de, meer dan toegezegde, stijging van de

kosten (zie afgelopen Elkkwartals). In breder verband werd informeel en adviesvragend gesproken over mogelijkheden om de gereformeerde en lutherse traditie daadwerkelijk gelijkwaardig te laten zijn binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

Oecumenisch voorbeeld

Internationaal wordt de Nederlandse fusie tussen hervormd, gereformeerd en luthers in 2004 belangrijk gevonden op het gebied van de oecumene. Wereldwijd is het tamelijk uniek dat verschillende kerken in vereniging gaan met één kerkorde voor de hele kerk. Wereldwijd zijn maar enkele kerken zowel lid van de lutherse LWF en de gereformeerde/hervormde WARC. Met de Nederlandse situatie is vooral de 'Iglesia Evangélica del Río de la Plata' (Paraguay, Uruguay en

Argentinië) te vergelijken. De Nederlandse vereniging van kerken wordt inmiddels nauwlettend in de gaten gehouden vanwege de mogelijkheid om internationaal als model te dienen, of om op zijn minst in dergelijke fusies van het proces te leren. De fusie is nauw verbonden aan succes of falen van de oecumene. In Nederland wordt dat niet altijd zo ervaren of gezien.

Praxedis Bouwman

Voortgang motie

De gesprekken rondom de in het voorjaar ingediende lutherse motie bij het moderamen van de generale synode van de Protestantse Kerk zijn nog in volle gang. In die motie werd destijds de zorg geuit over de niet nagekomen toezeggingen dat lutherse gemeenten niet meer of minder dan vijf procent kosten zouden betalen. Nu blijkt dat dat in veel gemeenten veel meer wordt en zij rechtstreeks in hun bestaan worden bedreigd. In de synodevergadering van afgelopen november gaf de synodale commissie een korte terugkoppeling over de gesprekken die in een gerichte commissie met vertegenwoordigers van het moderamen en de lutherse synode worden gevoerd. De zorg voor kleinere gemeenten is breder getrokken dan alleen de lutherse. Het probleem doet zich in veel meer kleinere gemeenten voor. Vanuit de lutherse synode was er wat onvrede over de berichtgeving, in telte verlangd de synode meer transparantie dan tot nu toe. De synodale commissie benadrukte dat er nog geen sprake is van een notitie uit de commissie en nog geen sprake van beleid.

'Martin Luther, zijn leven, zijn werk'

Over Maarten Luther is en wordt veel geschreven, ook in Nederland. Maar een recent werk van Nederlandse bodem, dat zowel een beschrijving van zijn theologisch werk als zijn leven biedt, dat de vrucht is van internationale en interconfessionele studie en dat bovendien geïllustreerd is met prachtige kleurenfoto's van voornamelijk Nederlandse lutherse kunstvoorwerpen, dát was er nog niet. Nu wel: 'Martin Luther, zijn leven, zijn werk'.

Het boek van Sabine Hielsch en Martin van Wijngaarden werd aan de vooravond van hervormingsdag in de Oude Lutherse kerk aan het Spui in Amsterdam gepresenteerd. Hielsch verzorgde de tekstredactie en de doorlopende tekst van het boek en Van Wijngaarden de beeldredactie. Daarnaast droeg een groot aantal onderzoekers van verschillende nationaliteiten en confessies zijn steentje bij, onder wie Andreas Wöhle, Joop Boendermaker, Wim Balke, Simon Schrama en Jos Vercrusse s.j.

Belang boek

Lutherse synodepresidentie Ilona Fritz opende de bijeenkomst met de aanbeveling, dat iedere ambtsdrager dit boek eigenlijk gelezen zou moeten hebben, voordat z/hij wordt bevestigd. Daarmee maakte zij meteen het nut van het boek voor de kerk zelf duidelijk. Namens de uitgever omschreef Coen Verboom het boek als een lees-blader-kijkboek over Maarten Luther, dat er niet alleen heel mooi uitziet, maar ook uniek is in zijn oecumenische aanpak, de aandacht voor de brede context van Luthers denken en de talloze dwarsverbanden, die in het boek worden gelegd tussen Luthers werk en de wereld eromheen. Sabine Hielsch benadrukte, dat de kunst van het schrijven ook als

het om Maarten Luther gaat, in de beperking ligt. Vervolgens lichtte zij de opzet van het boek kort toe: een hoofdstuk met daarin de belangrijkste onderwerpen uit Luthers theologie en een groot aantal excursen. Hierdoor is het boek oecumenische bundel geworden. Hielsch prees ons gelukkig met het feit dat het in onze tijd mogelijk is verder te kijken dan de eigen confessie en om Luthers theologie vanuit de verschillende kerkelijke gezichtspunten te benaderen en daarvan gezamenlijk te leren. Zij benadrukte, dat het nu ook nodig is, het werk van Luther en Calvijn met elkaar in verband te brengen. Ze zei te hopen, dat het boek in brede kring gelezen zal gaan worden.

Martin van Wijngaarden illustreerde de waarde van het feit, dat het om een Nederlands project gaat, met het aanhalen van het verschijnen van de eerste moderne Nederlandse Lutherbiografie, in 1838. Daaraan was voor het eerst een groot, zelfstandig bronnenonderzoek voorafgegaan, waaraan in Nederland opgeleide lutherse theologen meewerkten. Bovendien was er in die biografie reeds aandacht voor kunst, zij het, dat zij niet getoond werd, alleen beschreven. In de bundel, die nu werd gepresenteerd, is de nadruk op bronnenonderzoek gebleven, maar is er ruimschoots de aandacht voor de verbeelding van Luthers theologie. Daarmee sluit het

boek aan bij het beeldgericht denken van hedendaagse mensen.

Hoofdspreker professor Jos Vercrusse, een Belgische pater Jezuït, die zich sinds de jaren zestig bezighoudt met Lutheronderzoek vond zichzelf terug op de plek in Amsterdam waar hij ooit zijn eerste lezing over Luther, de kerkleer, hield. Hij zei dankbaar te zijn voor het werk van de professoren Obermann, Koofman en Mönlich, die lange tijd het Lutheronderzoek op hoog internationaal peil hielden. Even dankbaar stemt hem deze nieuwe bundel, die even Nederlands als internationaal en interconfessioneel is en waarmee voldaan wordt aan de vaak aan hem gestelde vraag naar een relevant, recent en toegankelijk boek over Luther. Het boek doet volgens hem recht aan Luthers visie op de verbeelding van het geloof, waarvoor volgens hem, als echte Middeleeuwer, zeker een plaats bleef. Vandaar dat het niet alleen een goed boek om te lezen is, maar ook een 'schoon boek' om te zien. Een ding ontbreekt echter nog aan boek, volgens Vercrusse. En dat is een excurs over Luthers persoonlijke band met de Nederlanden. Luther had reeds van het begin af aan contact met Nederlanders, zoals de Augustijner medebroeders uit Antwerpen en Dordrecht. Soms was dit contact polemisch van aard, zoals dat met Latonus uit Leuven, van wie hij later zou zeggen, dat hij 'het beste tegen mij schreef van allen'. De rest van die 'allen' beschouwde hij als kwakende kikkvoren!

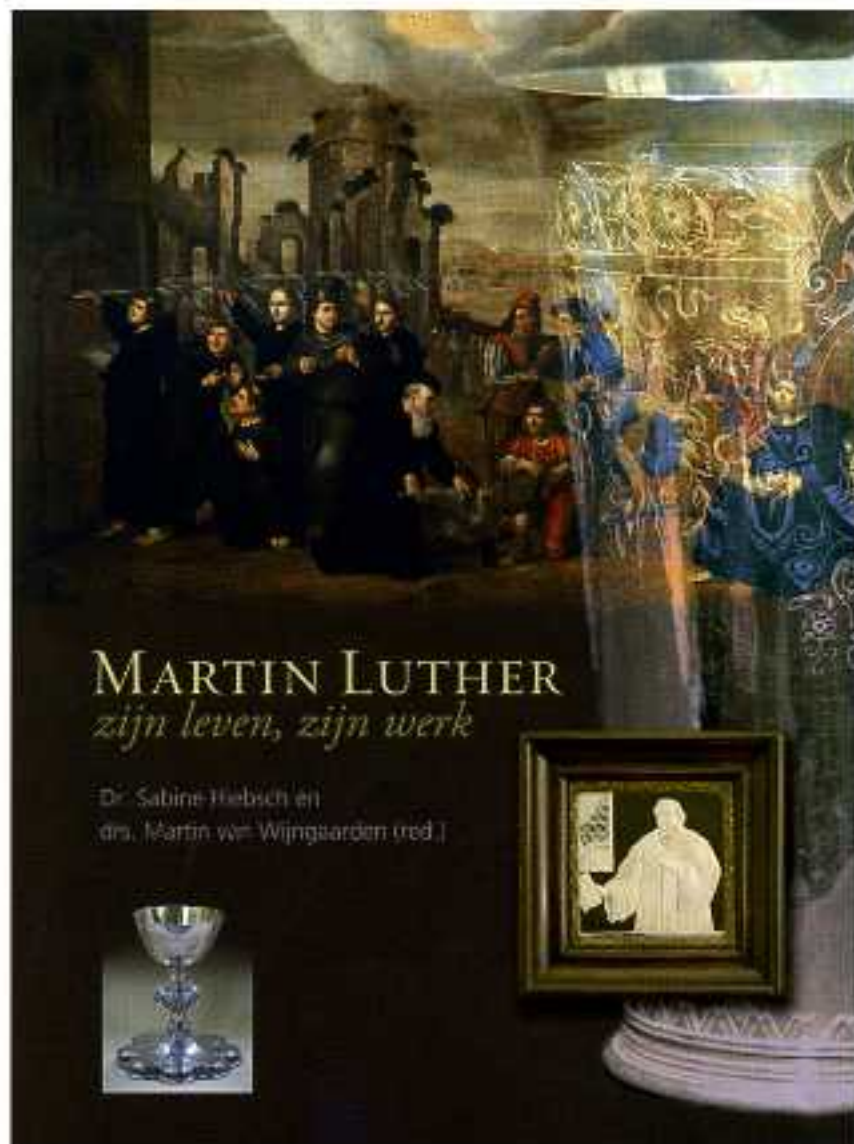
Het boek

Over het boek zelf. Het is in één woord prachtig! Het heeft een mooi groot formaat, een toegankelijke stijl en taalgebruik en geeft een schat aan informatie. In zo'n tweehonderdzestig pagina's worden de belangrijkste onderwerpen uit Luthers theologie weergegeven, tegen de achtergrond van zijn levens en de religieuze, sociale, culturele en politieke context, zowel in tekst als in beeld. Aan de doorlopende hoofdtekst van de hand van Sabine Hiebsch, waarin Luthers werk in twaalf hoofdstukken wordt gerelateerd aan deze context, is een groot aantal artikelen toegevoegd. Daarin worden door verschillende onderzoekers uit interconfessionele en internationale kring hoofdthema's van en belangrijke invloeden op Luthers theologie nader toegelicht. In zijn geheel genomen heeft het boek alles in zich om een standaardwerk te worden voor iedereen met interesse in Luthers denken. Martin van Wijngaarden bracht uit heel Nederland prachtig beeldmateriaal bijeen, dat de teksten nog meer zeggingskracht geeft. Bovendien kan het nog een spannende speurtocht worden, naar u wellicht bekend voorkomende kunstvoorwerpen.

Uitgegeven bij Kok in Kampen,
ISBN 978 90 435 1415 6.

Tevens verkrijgbaar bij de SLUB
Lutherse Brugwal 7,
2512 CB 's Gravenhage,
e-mail: slubdenhaag@hetnet.nl

Redactie: dr. Sabine Hiebsch, drs.
Martin L. van Wijngaarden; met
bijdragen van: dr. D. Akerboom,
prof.dr. W. Balke, prof.dr. J.P.
Boendermaker, prof.dr. C. Burger,
prof.dr. S. Hof, prof.dr. H.M. Kirm,
prof.dr. U. Köpf, dr. M. Schrama,
dr. E. van der Veer, prof.dr.
J. Vervruyse, drs. T. Verduijn,
dr. A. H. Wöhle

Duc de Brabant

Topvilla's met gehandicapten-voorzieningen op een toplocatie

De villa's

Deze hebben vier tweepersoonskamers, een ruime woonkamer, volledig ingerichte keuken, sauna, infraroodcabine, bubbelbad, zonnehemel en twee badkamers.

Er zijn speciale voorzieningen voor gehandicapten, zoals een aangepaste badkamer met toilet op de begane grond en een traplift.

Voor wie?

50-jarig huwelijksfeest met de hele familie, een catechisatiegroep, kerkenraadsweekeinde, bejaardengroepen, gehandicapten met begeleiders, ook van verpleeg- en verzorgingshuizen.

Voorzieningen

Ontbijtservice, 'diner dans la bungalow', Brabants café, restaurant in antieke boerderij, high tea, barbecue: het is allemaal beschikbaar op het park.

Uitjes

Duc de Brabant te Diessen (Noord-Brabant) ligt vlak bij de Efteling, grote landgoederen, Tilburg, een trappistenklooster en Safaripark De Beekse Bergen. U kunt wandelen, fietsen, paardrijden, schaatsen of bij een vennetje gaan liggen.

Kortingen

Er worden aanzienlijke kortingen gegeven indien één van de gasten gehandicapt, ouder dan 60 jaar of lutheraan is.

Informatie en boekingen

SLAB, Lissevenlaan 16, 5582 KC Waalre
Tel. 040 22 33 44 0, fax 040 22 33 17 3
E-mail: info@slab.nl
Website: www.slab.nl

STICHTING LUTHERS
ACCOMMODATIE BEHEER
SLAB

